

En nordeuropæisk handelsrepublik i 1800-tallet

Hamburg som fristad 1815-1866

Af Steen Bo Frandsen

Frem til 1864 var Hamburg nabo til den danske helstat og frem til 1866/67 forblev Hamburg en selvstændig stat. Hamburg fik imidlertid stadig mere svært ved at fastholde selvstændigheden, efterhånden som de tysk-nationale samlingsbestræbelser vandt frem. Der var et misforhold mellem den hamburgske bystats økonomiske styrke og dens politiske magtesløshed, og bystyrets forsøg på at gøre magtesløsheden til en styrke ved at slå på byens økonomiske uundværlighed kunne i længden ikke holde den uden for de tyske samlingsbestræbelser. Kandidatstipendiat Steen Bo Frandsen gør i denne artikel rede for Hamburgs udvikling og vanskeligheder i de sidste 50 år af byens selvstændighed.

Igennem århundreder havde Hansestaden Hamburg kæmpet for at bevare sin selvstændighed. Kulminationen på denne kamp indtraf i perioden fra 1815 til 1866, da byen havde status som en suveræn bystat inden for Det tyske Forbund. Hamburgs skæbne i disse år kan ses som eksempel på en småstats vanskeligheder i en tid, da nationale ideologier, politiske samlingsbestræbelser og magtstatsideer vandt i styrke. Det, som først og fremmest satte Hamburg under pres, var den tyske samlingsproces, som fristaden dog i kraft af sin økonomiske styrke længe kunne holde sig fri af, omend dens spillerum blev stadig stærkere indsnævret.

Den hamburgske stat var først og fremmest kendetegnet af en voldsom kontrast mellem politisk-militær magtesløshed og noget i retning af økonomisk stormagtsstatus. I det halve århundrede, hvor Hamburg var selvstændig, syntes der ingen grænser at være for byens økonomiske vækst. Beliggenheden ved Elbens munding gjorde Hamburg til skæringspunkt mellem den kontinentale og den atlantiske vareudveksling. Hamburg var på samme tid omladeplads og centrum for en omfattende mellemandel, der sikrede den positionen som Nordeuropas altdominerende handelsby. Koncentrationen af kapital i handelshusene gjorde desuden byen til midtpunkt for en storstilet kreditgivningsaktivitet, der var af betydning for producenter af alle varegrupper i Nord- og Centraleuropa. Købmændene

tænkte og handlede i kosmopolitiske baner, og deres aktivitet led – trods alle problemer med toldpolitikken – ikke under de indskrænkninger, der senere fulgte opbygningen af de europæiske nationstater. Handelsvirksomheden indeholdt tydelige »moderne« træk, der i det videre forløb understregede, hvorledes nationstaten også betød en alvorlig tilbagegang i mulighederne for en grænseoverskridende handelsorganisation.

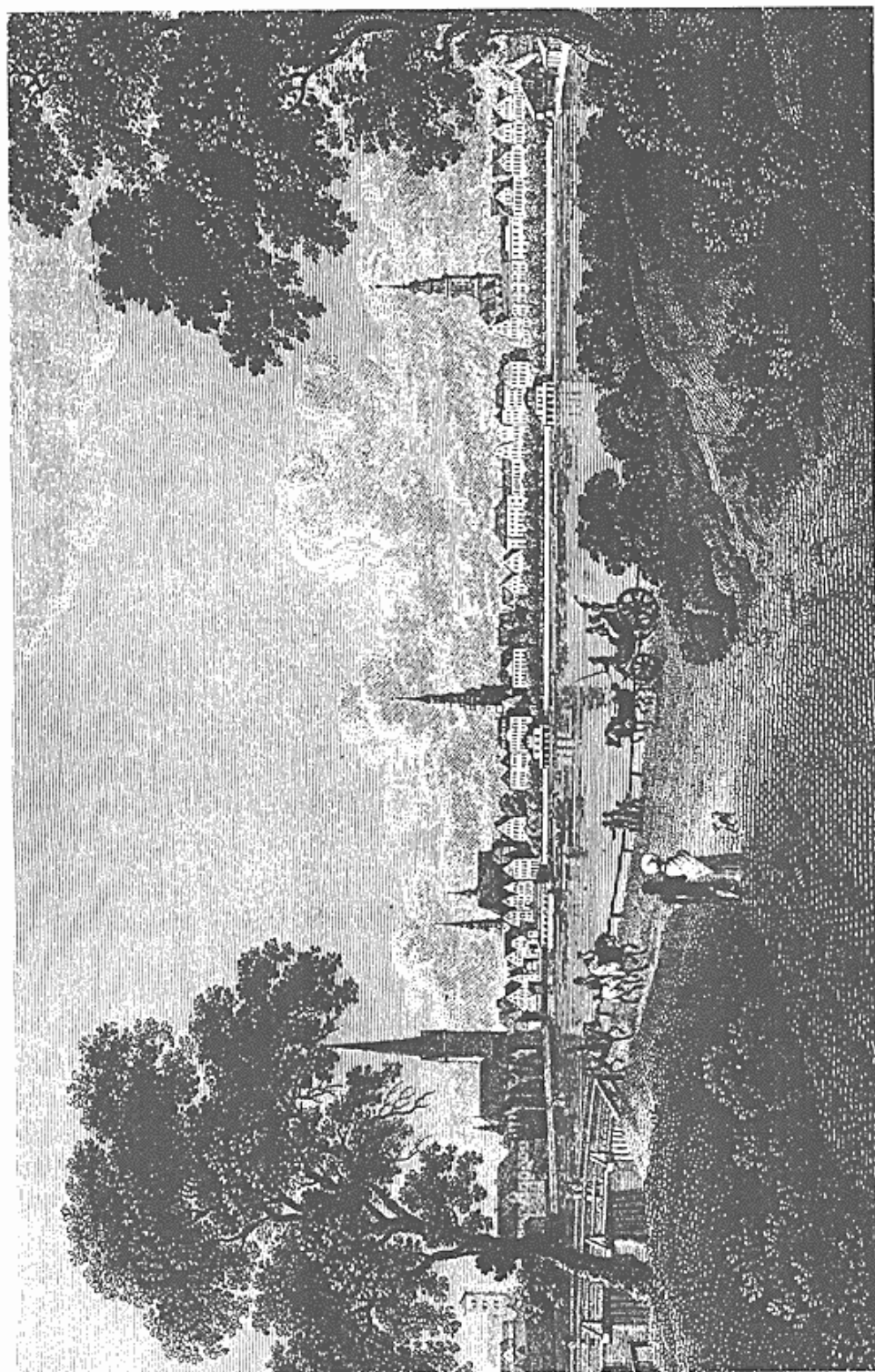
Denne storstilede handelsaktivitet blev styret fra en stat, der var en af de mindste i Europa. I 1800-tallets første to tredjedele var mulighederne for at fastholde en småstatslig selvstændighed temmelig gunstige, selv om kritikken fra tilhængerne af nationale løsninger blev stadig mere højlydt. De hamburgske købmænd udviklede en småstats-republikansk patriotisme, der så den selvstændige handelsby som den eneste virkelige garant for en handelsvenlig politik. Trods tidens tendenser holdt hamburgererne stædigt fast ved dette småstatsideal, der i vid udstrækning lod sig retfærdiggøre af det solide økonomiske fundament.

Da Wienerkongressen anerkendte Hamburg som en selvstændig republik var købmændene helt på det rene med, at den magtpolitisk set svage by først og fremmest behøvede et ideologisk forsvar, der kunne appellere til de større magters fornuft. Stormagternes misagtelse af selvstændigheden og neutraliteten under Napoleonskrigene havde sammen med den ødelæggende fastlandsspærring understreget handelsstatens svaghed. Fri-staden stræbte derfor mellem 1815 og 1866 efter at tilvejebringe sikkerhed for tre grundforudsætninger, nemlig suverænitæt, neutralitet og frihandel.

Den følgende undersøgelse beskriver nogle vigtige sammenhænge mellem småstatsrolle, økonomisk magt og politisk afmagt i Hamburgs tilfæl-

Hamburg set fra Volden med Binnenalster og Jungfernstieg på Napoleonskrigenes tid.

»De gothiske Spire, som næsten alle udmærker sig ved en overordentlig Skævhed og Brøstfældighed, giver den i nogen Frastand en Slags Anseelse – nærmere forvolder dens Udstrækning og de mangfoldige Forlystelsessteder, som omgiver den – at man, ved første Gang at komme did, tror den prægtigere end København – men naar man kommer ind deri, er der aldeles ingen Sammenligning. Man ønsker sig ude igen deraf saa snart som muligt« mente Jens Baggesen i »Labyrinten«. Mange besøgende gjorde de samme erfaringer med den store handelsby, der bag den smukke facade gemte mørke snævre gader, ældgamle huse, snavsede og ildelugtende kanaler – en atmosfære, der ikke havde ændret sig i århundreder.

de. I det første afsnit karakteriseres den hamburgske republik ideologiske forudsætninger, specielt kombinationen mellem handel og småstat, og derefter følger en oversigt over nogle fremtrædende karakteristika ved det hamburgske handelssystem. Det sidste afsnit beskæftiger sig med forsvaret af statslige og handelsmæssige interesser inden for fortrinsvins tysk politik frem til byens indlemmelse i Det nordtyske Forbund under Preussens førerskab i 1866.

Det drejer sig i denne undersøgelse ikke om at fremstille de konkrete forbindelser mellem den hamburgske republik og det danske monarki i sidste århundrede, men det er til stadighed værd at have for øje, at den hamburgske indflydelse i høj grad rettede sig mod landskaber inden for den danske helstat. Hamburg var i selvstændighedsperioden monarkiets umiddelbare nabo, og med omkalfatringen af det nordtyske landkort i årene 1864-66 blev der også sat en stopper for et århundredelangt nabo-skab mellem Danmark og Hamburg.

Den hamburgske republik ideologiske grundlag

En senere tids historieskrivning anlagde en synsvinkel på det tyske statssystem i første halvdel af 1800-tallet, der nådeløst udleverede alle småstaterne til en nationalideologisk domsafsigelse efter princippet, at stater, der ikke var nationalt organiseret, ikke besad nogen eksistensret. Denne forenkede kategorisering viser sig dog allerede ved en overfladisk betragtning af småstaternes historie og samfundsforhold uholdbar. De tyske småstater udgjorde en meget forskelligartet gruppe. Der fandtes småstater, hvis eksistens alene byggede på en fyrsteslægts besiddelse af nogle få kvadratkilometer, men Tyskland rummede også adskillige småstater, der gjorde gode fremskridt med hensyn til integration og sammenhæng. Disse stater var ingenlunde forudbestemt til en snarlig undergang, men tværtimod – gennem skabelsen af regionale bindinger – i færd med at opbygge et statssystem, der ikke var mindre »rigtigt« end nationstatens.

Hamburg var en af de fire små byrepublikker, der blev optaget i Det tyske Forbund i 1815¹. Bystaten var et af de mindste medlemmer af forbundet, men den rådede ikke desto mindre over vigtige forudsætninger for en stabil statslig eksistens.

For det første kunne Hamburg se tilbage på en lang og næsten ubrudt kontinuitet som selvstændig bystat. Denne tradition havde lagt grunden til

1. De andre var Hansestæderne Lübeck og Bremen, samt Frankfurt am Main.

en statsbevidsthed af en helt anden karakter end den, der i monarkierne stammede fra tilknytningen til en fyrstefamilie. Borgerne var vant til at forsvare staten mod begærlige naboer, og uafhængighedens værdi var blevet understreget af den franske besættelse 1806-1814, hvor byen i de sidste fire år endda var indlemmet i Napoleons kejserrige.

For det andet besad Hansestaden i modsætning til de fleste små monarkier et solidt og ekspanderende økonomisk grundlag. Adgangen til det åbne hav forbandt Hamburg med det internationale system og sikrede byen en relativ stor politisk-økonomisk uafhængighed af de stærkere og sjældent venligtsindede naboer. Hanseaterne skyldte handelen deres velstand og selvstændighed, men handelen leverede også købmændene en statslig legitimation, som de ikke kunne finde i en dynastisk eller territorial tradition.

For det tredje styrkedes statens stilling af en høj grad af politisk konsensus i den regerende elite. Den politiske beslutningsproces var langt op i 1800-tallet kontrolleret af et lille købmandsborgerskab, der besad både den politiske og den økonomiske magt i byen. Da der i denne elite sjældent herskede nogen virkelig uenighed om væsentlige spørgsmål, fremstod statens og handelens interesser uden modsætninger. Harmonien mellem stat og handelselite stiliseredes i forsvarsskrifter og pamfletter til en slags idealtilstand. I et anonymt skrift fra 1821 hed det således bramfrit og ugenert, at de beslutninger, der blev truffet i senatet, altid først og fremmest havde handelsstandens interesser for øje².

Disse forudsætninger spillede en vigtig rolle for hanseaternes republikanske overbevisning. Købmandseliten idealiserede byens forfatning ved enhver lejlighed³, mens borgernes stolthed over, at Hamburg ikke havde nogen adelsstand, gav sig udtryk i en dyb foragt for de titler, som Goethe og hans ligesindede stræbte efter i de små fyrstedømmer⁴. I en tid, hvor monarkierne blomstrede, lod de besøgende sig imponere af Hamburgs borgerlige samfund med dets relative lighed og betydelige velstand. De rigeste købmænd besad enorme formuer, men også spredningen i velstanden var større end i andre stater⁵. De mange paternalistiske hjælpeforan-

2. Ueber das Verhältniss der freien Hansestädte zum Handel Deutschlands, von einem Bremer Bürger. Bremen 1821, s. 126.

3. Den gældende hamburgske forfatning stammede fra 1712 og først i 1840'erne blev kravene om en revision umulige at overhøre. Denne forfatning pristest som en guddommelig indretning, der sikrede byen en høj grad af stabilitet og en politisk ledelse, der alene søgte at fremme handelen.

4. Ueber den wichtigen und allgemein nützlichen Einfluß der Reichsfreyen Hansestädte in die Handlung aller Länder; mit einigen daraus hergeleiteten Folgerungen für alle Zeiten, Hanseatische Magazin, Bd. 6, H. 1, 1802, s. 55-57.

5. Percy Ernst Schramm: Hamburg, Deutschland und die Welt, München 1943, s. 25-26.

staltninger for syge og fattige vakte beundring, men hanseaterne blev samtidig beskyldt for en ekstrem materialisme. Sikkert var det, at borgerskabet var stolt over den blomstrende handel, og det fandt i økonomiens fremgang vægtige argumenter for republikken. En sammenligning med de tilbagestående monarkier syntes til hver en tid at give borgerne ret⁶.

Småstaten i den kosmopolitiske orden

Fra 1800-tallets begyndelse kan man konstatere, at interessen i de tyske småstater for at skrive statens egen historie var voksende. Det kan ses som udtryk for, at de tyske småstater forsøgte at legitimere deres eksistens og selvstændighed⁷. De små og ofte meget sammensatte tyske monarkier fandt i historieskrivningen et middel til at præsentere en samlet statsideologi eller at hævde en statslig kontinuitet. For Hamburg stillede sagen sig anderledes. Byen besad en entydig historisk kontinuitet, der ikke skulle begrundes gennem en snirklet bevisførelse, men retten til selvstændighed og fri handel krævede en form for forsvar. Handelsbyerne satsede da i stigende grad på oplysning som middel til at skabe en sikkerhed, der ikke lod sig tilvejebringe gennem anvendelse af fysisk magt⁸.

Historiebevidstheden havde trange kår i det handelsdominerede miljø, men det var alligevel i sidste ende hensynet til handelen, der spillede en afgørende rolle for opkomsten af en hanseatisk historieskrivning. Undersøgelserne knyttede fra starten an til handelens udvikling, dens omfang og indretninger, dens opofrende handelsmænd og uforstandige kritikere. De fleste historikere og skribenter engagerede sig i den løbende politiske debat om handelens frihed, men bestræbte sig på samme tid stedse på at oplyse omverdenen om de små handelsrepublikkers unikke karakter. Hanseaternes fortalere gik i reglen – og sikkert med rette – ud fra, at udenbys læsere intet kendskab havde til handelens love og sammenhænge. Dertil prægede en stærk apologetisk grundtone de fleste skrifter, men den blandede sig med en bemærkelsesværdig selvforherligelse og selvtilfredshed.

Omkring 1800 havde Hamburg 41 millionærer og 222 personer besad tilsammen en formue på 114,5 mill. Mk.Bco.

6. Et udtalt eksempel på republikansk selvforståelse og stolthed findes hos J. Smidt, *Herrscht in den Hansestädten eine revolutionäre Gesinnung?*, i *Hanseatische Magazin*, Bd. 1, H.2, 1799, s. 300-321.

7. Th. Schieder, *Partikularismus und Nationalbewußtsein*, i W. Conze (Hrsg.): *Staat und Gesellschaft im deutschen Vormärz*, Stuttgart 1962, s. 29-30.

8. J. F. Gildemeister, *Warum hat Bremen noch immer nicht eine Geschichte?*, i *Hanseatische Magazin*, Bd. 6, H. 2, 1804, s. 201.

Mange fremmede læsere og kritikere så de hanseatiske fremstillinger som slående beviser for byernes partikularisme.

I forsøget på at underbygge hamburgernes ret til en suveræn stat viste det sig vanskeligt at overtage de argumenter, der benyttedes i andre småstater. Det var i sagens natur svært at fremstille hanseaterne som »nation« eller »stamme«, som det var udbredt i territorialstaterne, men det virkede heller ikke overbevisende, når der i overensstemmelse med et yndet argument for den tyske småstat blev henvist til mangfoldigheden som et grundprincip i naturen og civilisationen under devisen »Ein Zwerg ist eben so gut ein Mensch, wie ein Riese; eine kleine Republik eben so gut ein souveräner Staat als das mächtigste Königsreich«⁹. Købmændenes udadrettede horisont gjorde det naturligt at argumentere med eksistensen af levedygtige småenheder i fremmede stater – fx. USA – hvorimod den akademiske statsteoris småstatsbegreber vandt ringe udbredelse blandt hanseaterne. Den senere professor i Göttingen, Friedrich Saalfeld, dannede ikke skole med sit forsøg på at placere Hamburg i en universalhistorisk sammenhæng. Hamburg repræsenterede selve den klassiske definition, der kombinerede småstaten med den republikanske styreform¹⁰, men Saalfeld udvidede denne til specifikt at omfatte de handelsdrivende folkeslag. Han opstillede en historisk tradition, der rakte fra fœnikierne, grækerne og carthagerne i oldtiden, over de italienske republikker og Hanseforbundet i middelalderen til Nederlandene og De forenede Stater i nyeste tid. Sammenhængen mellem den republikanske småstat og en blomstrende handel havde dermed en historisk legitimation¹¹.

Hverken de historiske argumenter eller ideen om staternes naturlige mangfoldighed besad nogen slående originalitet eller overbevisende slagkraft i en tidsalder, hvor de nationale ideologier vandt terræn. Med udgangspunktet i Hansestædernes alfa og omega, handelen, lykkedes det imidlertid hanseaterne at konstruere et unikt og avanceret småstatsforsvar, der hævdede de små magtesløse handelsrepublikker op på et kosmopolitisk betydningsplan.

Fra slutningen af 1700-tallet til indlemmelsen i Det nordtyske Forbund i

9. Ueber das Verhältniß der freien Hansestädte zum Handel Deutschlands, von einem Bremer Bürger, Bremen 1821, s. 59-61.

10. Traditionen for disse styreformskategorier, der også forbandt de store imperier med despotiet og de mellemstore stater med monarkiet, var allerede grundlagt i antikken. Senere viderførtes tankegangen fx. hos Machiavelli, Montesquieu, og Rousseau.

11. F. Saalfeld, Essai sur l'importance commerciale et politique des trois villes libres anseat, Hamburg 1810, s. 30. Undtagelsen fra reglen var England, men Saalfeld klarede denne skønhedsfejl med argumentet, at netop den engelske forfatning »se rapproche le plus de celle d'une république«.

1866 beskrev og idealiserede hovedparten af de historiske eller handelspolitiske skrifter om Hamburgs rolle i den internationale handel et politisk system og en politisk kultur, der var fundamentalt forskellig fra den tyske nationalideologis magtstatstankegang. Handelsborgerskabet levede videre i den patriotisk-kosmopolitiske tradition fra tiden før Den franske Revolution, og i dets begejstring for handelsrepublikken lå kimen til en veludviklet og selvstændig statsideologi. Hanseaterne stillede aldrig spørgsmålstegn ved deres tilhør til den tyske nation, men de så ikke nationen som noget attraktivt grundlag for en statslig organisering. Visionerne om Tysklands samling blev nærmere set som en trussel end som et lykkebringende fremtidsperspektiv¹². Nationen udgjorde ikke det hele, som Hamburg skulle gå op i. De udadrettede handelsfolk havde ingen ambitioner om at lade sig indespærre i en nationstats snævre rammer. Købmændene stræbte højere, idet de opstillede det kosmopolitiske fællesskab som den sammenhæng, hvori republikken skulle placeres. Ligesom de materielle goder strømmede til byen fra alle jordens lande, ønskede købmændene at se deres egen stat som en fri handelsrepublik forbundet med hele verden.

Hansestædernes plads i den universelle orden blev allerede i 1800 præciseret i en artikel i *Hanseatische Magazin*. Under den sigende overskrift »Ueber den wichtigen und allgemein nützlichen Einfluß der Reichsfreyen Hansestaedte in die Handlung aller Länder; mit einigen daraus hergeleiteten Folgerungen für alle Zeiten« formuleredes den hanseatiske position på en måde, der beholdt sin gyldighed under hele selvstændighedsperioden i 1800-tallet¹³. På dette tidspunkt var fastholdelsen af Hansestædernes neutrale position blevet særlig aktuel, da krigen blev stadig mere mærkbar i Nordtyskland. I foråret 1801 havde den danske hær besat Hamburg og Lübeck som et led i bestræbelserne på at modvirke den engelske politik. Denne episode – det første brud på Hamburgs selvstændighed – havde efterladt en stor usikkerhed i handelsbyerne, for selv om danskerne allerede efter to måneder måtte retirere, var handelsbyernes svage stilling blevet understreget¹⁴.

12. Hansestæderne stod ikke samlet i dette spørgsmål. Hamburg besad større evne og vilje til en selvstændig kurs end Bremen og Lübeck. Specielt i Bremen herskede der en udbredt sympati for at udvikle det tyske samarbejde til en snæver føderation.

13. Ueber den wichtigen und allgemein nützlichen Einfluß der Reichsfreyen Hansestaedte in die Handlung aller Länder; mit einigen daraus hergeleiteten Folgerungen für alle Zeiten«, *Hanseatische Magazin*, Bd. 6, H. 1, 1802. Artiklen er anonym, men dens indhold svarede til de opfattelser som magasinets udgiver, bremeren Johann Smidt, eller den betydende hamburgske økonom Johann Georg Büsch gav udtryk for.

14. Den danske besættelse varede fra 29. marts til 23. maj 1801. Den forløb fredeligt uden militære sammenstød af nogen art, men gav anledning til en strøm af pamfletter, apolo-

Artiklen fremstiller i overensstemmelse med købmandselitens indgroede overbevisning handelen som historiens drivkraft og vigtigste civilisation- og kulturfremmende faktor. Handelen forbinder alle jordens folk, og dens velgørende betydning gør til »das unentbehrlichste Bedürfniß der ganzen cultivirten Erde«. En livlig og uhindret handel tjener alle nationers indre og ydre lykke, så enhver statsforvaltnings højeste opgave må være at sikre handelens frihed og forøgelse¹⁵.

Vareudvekslingen fører til, at der opstår handelsbyer på særlig gunstige lokaliteter, men det er kun i den første spæde begyndelse, at naturforholdene er af særlig vigtighed. Sidenhen overstiger de menneskeskabte faktorer langt de geografiske forudsætninger i betydning, og det bliver afgørende, hvilke initiativer, der tages til handelens udbredelse. Alle forsøg på at bringe handelen under kontrol ved tvang eller magt er dømt til at mislykkes, da handelen følger egne love og ikke lader sig forlige med de store staters politik. En handelsby er derfor heller ikke sammenlignelig med andre stater, for den kan ikke bestå ved egen kraft, men er afhængig af den betydning og anseelse, som andre stater udstyrer den med. En blomstrende handel kræver til enhver tid fuldkommen frihed, for det er gennem denne frihed, at mange handlende lokkes til og konkurrence opstår. Handelsbyerne lader sig heller ikke sammenligne med almindelige byer, hvor flere handlende betyder mindre omsætning. Her er forholdet omvendt – jo flere sælgere, jo flere varer – jo bedre forretning¹⁶.

Handelen er en meget fintfølede institution, og handelsfolk reagerer hurtigt på alle faresignaler. Derfor må handelen sikres bedst muligt mod politiske forviklinger eller pludselige monopoliseringer, toldforhøjelser, afgifter eller forbud. Staten må undgå alle indskrænkninger og forbud, og selv de regeringer, der med velment formynderskab søger at påvirke handelen i bestemte retninger bevirker blot handelens fallit¹⁷. Blandt forudsætningerne for en gunstig handelsudvikling opregnes også sikkerhed og soliditet i batalinger og møntfod, samt sikre og pålidelige kreditforhold¹⁸.

Der aftegner sig i denne beskrivelse en idealtilstand, hvor handelen besidder fuldkommen frihed og alting er indrettet til købmændenes tilfreds-

---

gier etc. Den positive stemning over for Danmark som følge af det britiske overfald blev således i det mindste i Hansestæderne noget blandet under indtryk af den overraskende genoplivning af traditionel dansk magtpolitik.

15. Ueber den wichtigen und allgemein nützlichen Einfluß der Reichsfreyen Hansestaedte in die Handlung aller Länder; mit einigen daraus hergeleiteten Folgerungen für alle Zeiten«, *Hanseatische Magazin*, Bd. 6, H. 1, 1802. s. 3-6.

16. *Ibid.* s. 6-9.

17. *Ibid.* s. 14-17.

18. *Ibid.* s. 19-23.

hed. Det er dog ingenlunde en utopi, der opstilles, men et system, der er vidtgående realiseret i de store handelsbyer, men som først finder den perfekte udformning i de *uafhængige* handelsbyer. Her møder man det store marked med adgang for alle nationer, med fri konkurrence og fordelagtige priser, med mængder af aftagere og sælgere, bedre chancer for hurtigt at finde købere og skibslejlighed med deraffølgende mindskede tabrisici. En storstilet kommissionshandel op hjælper manufakturernes gennem forudbetaling og kreditgivning, og købmændenes erfaringer og kundskaber er til gavn for producenterne¹⁹.

Den blomstrende handel vækker territorialstaternes fyrsters misundelse, og de søger gennem begunstigelser at opmuntre handelen. Denne lader sig imidlertid aldrig forbinde med monarkiernes statssystem, for fyrsterne må i sidste ende varetage hele statens interesse, og kan ikke tildele handelen en altafgørende betydning. De politiske beslutninger er dikteret af en statsraison, hvis realisering fører til alliancer, afhængighed, forskelsbehandling, krige med håb om territoriale gevinster – med andre ord en politik, der skræmmer handelen bort og udelukker etableringen af et sikkert og stabilt grundlag for handelen i større stater²⁰.

Handelsbyernes overlegenhed beror på det faktum, at handelen udgør selve deres eksistens. I modsætning til territorialstaternes begærlige fyrster forsøger handelsfolkene ikke at ødelægge andres handel for selv at få en større bid af kagen, for de har længst erkendt, at alt, hvad der gavner den internationale handel, også er til deres fordel, og alt, hvad der forstyrrer den, bringer dem selv mere eller mindre i fordærv. Handelsbyerne tjener således handelen som en art kosmopolitisk princip, og de indtager derigennem en ganske særegen rolle i statssystemet. De afstår fra at anvende magt, og de forsøger at optræde upartisk over for alle fremmede, da handelen beror på gensidig tillid²¹.

Artiklen adskiller handelsrepublikkerne mest muligt fra alle andre statskategorier, således også fra de mindre, neutrale territorialstater. Danmarks skæbne under stormagtsopgøret beviser, hvordan en stat med blot den ringeste politiske vægt ikke formår at opretholde neutraliteten. Det hævdes igen og igen, at de frie handelsbyer er uden enhver politisk betydning, og paradoksalt nok er netop den politiske magtesløshed den sikreste garanti for fortsat selvstændighed og neutralitet. Fremstillingen af byerne som fritsvævende og kosmopolitisk set værdifulde handelsbyer,

19. Ibid. s. 25-28.

20. Ibid. s. 29-30.

21. Ibid. s. 31 og s. 33.

der – hævet over den trivielle magtpolitik – helliger sig den internationale handels og nationernes vel, var beregnet på at holde byerne fri af de svære konflikter i samtiden.

Hansestædernes kosmopolitiske betydning var og blev et centralt element i handelselitens overbevisning om altings sammenhæng. Købmændene opfattede alle forsøg på at drage deres uegennytte i tvivl som bagvaskelse, og det gjaldt også, når deres kosmopolitiske småstatsforsvar bevægede sig ud i en ren opportuniste. Det var tilfældet, når hanseaterne ved enhver lejlighed bagatelliserede egne indtægter, men især argumentet, at byerne specielt i krigstid tjente alle nationers interesse ved at opretholde handelen, vakte forargelse. Påstanden om denne missions uegennyttige karakter lod sig ikke let forene med det synlige faktum, at de neutrale handelsbyer tjente kolossale summer på handelen med de krigsførende magter.

Det måtte i krigsårene falde udenforstående i øjnene, hvorledes det hamburgske forsvar var opbygget på en blanding af hykleri og opportuniste. I sidste ende rakte påstandene om egen ubetydelighed heller ikke til fortsat neutralitet, men argumentationen overlevede i usvækket stand Napoleonskrigene. I den handelsfixerede, neutralitetssøgende småstatsrepublik Hamburg var der i årene efter 1815 rig lejlighed til at gentage mange af de anførte synspunkter, og man kan sige, at de dannede kernen i den hamburgske republiks statside. Selvbevidstheden og den fortsatte sammenknytning af specielle hamburgske interesser med kosmopolitiske værdier kunne midt i århundredet stadig udtrykkes med sætninger i stil med: »Die innere Verfassung dieser Hansestädte unterstützt ihre Bestimmung für die Handlung der ganzen Erde aufs vollkommenste«.

Det hamburgske handelssystem

Hamburgs rolle som centrum for Nordeuropas handel i 1800-tallet har ikke haft forskningens bevågenhed. Specielt i Tyskland har interessen næsten udelukkende samlet sig om den fascinerende oversøiske handel, hvor Hamburg og Bremen var de eneste tyske deltagere. De stærke bånd mellem købmændene i Hamburg og agrarproducenter, småkøbmænd, redere og tidlige industrialister i store dele af Nordeuropa er blevet forsømt. Det samme gælder den omfattende handelsvirksomhed med varer fra Centraluropa, Skandinavien, Danmark, Rusland, Nederlandene og Storbritan-

---

22. Ibid. s. 55.

nien, skønt denne omsætning var det egentlige grundlag for den hamburgske stat. I 1835 udgjorde den oversøiske handel trods de kostbare, eksotiske produkter således kun en niendedel af Hamburgs samlede omsætning²³.

Hamburg var i middelalderen medlem af Hanseforbundet, men det var først i anden halvdel af 1700-tallet, at byen for alvor begyndte at spille en vigtig rolle i den internationale handel. De hamburgske købmænd nedtonede gerne betydningen af den geografiske beliggenhed i bestræbelserne på at fremhæve handelsfolkernes dygtighed og statens kloge politik, men geografien leverede ikke desto mindre de afgørende forudsætninger for handelens blomstring. I middelalderen havde den manglende adgang til Østersøen været en alvorlig hæmsko for handelspladsens vækst, mens det sidenhen blev det faktum, at byen *ikke* lå ved Østersøen, der kom handelen til gode. Hanseforbundets gamle ubestridte førerby, Lübeck, blev agterudsejlet, hvorimod Hamburg år for år blev stærkere og større, fordi byen gennem adgangen til Nordsøen kunne opretholde kontakten med verdenshandelen samtidig med, at Elben gav Hamburg et mægtigt bagland i Centraleuropa. Hamburgerne forstod at udnytte de naturgivne muligheder, og i 1600- og 1700-tallet voksede byen og dens handel støt og roligt trods alle kriser og ydre farer²⁴.

Det hamburgske handelssystem tog for alvor form med de gunstige konjunkturer i anden halvdel af 1700-tallet. På linje med andre neutrale stater – som fx. Danmark – nød Hamburg godt af de langvarige krige mellem kolonimagterne. I 1760'erne fik hamburgske skibe adgang til at sejle først på Dansk Vestindien og siden på de spanske kolonier, og dermed kom de eftertragtede og eksotiske varer til Hamburg på egne skibe. Efter dette fremskridt fulgte Den nordamerikanske Frihedskrig, hvis udgang gav store forhåbninger om at vinde adgang til et marked, der førhen havde været forbeholdt briterne. Revolutionskrigene øgede endnu en gang de neutrale handelsstaters gevinstmuligheder, selv om risikoen for tab også blev betydelig større.

Franskmændene opdagede i midten af 1700-tallet Hamburg som porten til det tyske marked, og byen blev på få år den vigtigste afsætningsplads

23. H. Kellenbenz, *Hanse- und Hansestädte*, i *Territorien-Ploetz*, Bd. 2, s. 627.

24. Hamburg overvandt Trediveårskrigen uden skader, formåede at holde sig fri af de store nordeuropæiske kriser, og slap i sidste ende også godt fra den danske konges forsøg på gennem en militær erobring af Hamburg at skaffe sig en forsvarlig erstatning for tabet af Skånelandene. Den danske belejring af Hamburg 1686 mislykkedes, men først i 1768 gav den danske konge endeligt afkald på at bemægtige sig Hamburg eller kræve byens underkastelse.

for den franske eksport af kolonivarer. Frankrigs position som Hamburgs vigtigste handelspartner kulminerede under revolutionen, og briterne sejr i søkrigene lod sig aflæse på det hamburgske marked, som Storbritannien begyndte at forsyne med egne kolonivarer. Mens Frankrig i 1790 havde sendt 28.665 tønder kaffe og 23.428 tønder sukker til Hamburg mod briterne henholdsvis 1811 og 4828, var den franske eksport i 1795 på en kvart million pund kaffe og 277 tønder sukker over for briterne 18,5 millioner pund kaffe og 33.092 tønder sukker²⁶. Briterne erobring af det hamburgske marked var i høj grad med til at fremme franskmændenes planer om at udelukke Storbritannien fra Europa. Da franske tropper i efteråret 1806 besatte Hamburg, Bremen og Lübeck blev briterne sidste kontakt med kontinentet afbrudt, og Napoleon kunne proklamere oprettelsen af fastlandsspærringen.

Da Hamburg ved Napoleonskrigenes afslutning fik selvstændigheden tilbage, lå økonomien i ruiner, og købmændene havde fuldkommen mistet troen på fremtiden. Pessimismen blev imidlertid på utrolig kort tid gjort til skamme, da en eksplosiv vækst i forbindelsen med Storbritannien satte ind straks efter krigens afslutning. Da briterne med sejren over Frankrig endegyldigt havde elimineret deres værste konkurrent, satte de hele deres overlegne teknologi og produktionskapacitet ind på at erobre det europæiske marked. Allerede i 1814 oversteg bomuldseksporten til Tyskland tre millioner £ – en mængde, der truede med at tage livet af den tyske linnedproduktion. Tyskland tegnede sig hurtigt som det interessanteste afsætningsområde, og da de tyske stater – i modsætning til fx. Frankrig, Nederlandene og Rusland – ikke kunne enes om en beskyttelsestold, voksede presset yderligere²⁶. Den britiske personalunion med Hannover gjorde adgangen til Tyskland lettere, og Hamburg blev snart den mest indlysende havn for britisk eksport. Den engelske handel med Tyskland gjorde på få år Hamburg til den førende havneby på kontinentet. De hamburgske købmænd blev i vid udstrækning løbet over ende af den stærke britiske fremtrængning, ikke mindst da Storbritannien fra 1818 begyndte at eksportere kolonivarer til Hamburg på egne skibe. Det var et hårdt slag for de lokale handelshuses omsætning, men da de ikke kunne konkurrere, valgte de at indrette sig på den nye situation, og Hamburg blev nu i endnu højere grad transithavn²⁷.

25. J. L. von Heß: Ueber den Werth und die Wichtigkeit der Freiheit der Hansestädte, London 1814, s. 40-41.

26. P. E. Schramm, op.cit.: s. 66.

27. Hamburgs vigtige forbindelse med Storbritannien er undersøgt i Otto-Ernst Krawehl: Hamburgs Schiffs- und Warenverkehr mit England und den englischen Kolonien 1814-

Den hamburgske mellemandel

Den hamburgske handels største aktiv var mellemandelen. Dens opståen var en følge af det middelalderlige Hanseforbunds forfald. De ændrede handelsruter, tilbagegangen i Østersøens betydning og de stadig stærkere territorialstaters handelspolitik ramte Hansestæderne hårdt. De nordtyske byer led alvorligt under Tysklands voksende opsplittning, og de besad ingen muligheder for at deltage i det begyndende kapløb om kolonierne. De fleste Hansestæder mistede i denne situation deres gamle betydning, men frem for alt Hamburg formåede at omstille sig. Den traditionelle hanseatiske monopolhandel blev opgivet, og de hamburgske købmænd fandt et tidssvarende og levedygtigt alternativ i mellemandelen²⁸.

Allerede før Napoleonskrigene havde den hamburgske mellemandel erobret et fast greb om produktionen fra det tyske område. Nedgangen i Hamburgs handel i krigsårene ramte således også en række produktioner i andre egne. Den hamburgske publicist J. L. von Heß fremhævede i 1814 følgerne for de schlesiske og böhmiske vævere, garnspinnerierne i Braunschweig, Hessen og Hildesheim, jernproduktionen i Bergisches Land og glasfremstillingen i Böhmen. Heß benyttede disse følger af Hamburgs svækkelse til at argumentere for mellemandelens nødvendighed. Hansestæderne blev set som almindelige og frie markeder for købere og sælgere fra kontinentet og fra de søhandelsdrivende nationer. Købmanden trådte ind som det nødvendige forbindelsesled mellem producent og marked, for Heß fastholdt en rigid opdeling af erhvervene og afviste, at en bonde eller en fabrikant med held kunne kombinere produktion og handelsvirksomhed²⁹.

Mellemandelens fordele bestod ifølge de hanseatiske handelsfolk i, at købmændene kendte forretningsgangen, afsætningsmulighederne og besad muligheder for at give producenten den nødvendige kredit, indtil hans vare var solgt. De fremmede handelsfolk havde også glæde af en mellemandler, der kendte de lokale forhold i de forskellige landskaber, og vidste, hvor en vare kunne afsættes. De ofte fremsatte beskyldninger om varernes ublu fordyrelse gennem mellemandlernes provisioner fandt ingen forståelse i Hansestæderne. Der var dels tale om ubetydelige beløb, dels

1860, Köln/Wien 1977 (Forschungen zur internationalen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Hrsg. von H. Kellenbenz, Bd. 11).

28. Se fx. J. G. Büsch: Kurzer Entwurf einer Geschichte der Hanse, i Hanseatische Magazin, Bd. 1, H. 1, 1799 s. 1-90 og Bd. 2, H. 1 1799, s. 104-39; eller C. F. Wurm, Die Aufgabe der Hansestädte gegenüber den deutschen Zollvereinen, Hamburg 1847.

29. J. L. von Heß, op. cit. s. 22-24.

overskyggedes denne omkostning klart af fordelene. Det betonedes i den forbindelse, at de store handelssteder var kendetegnet af en konkurrence, der øgede muligheden for hurtig afsætning. Takket være mellemandernes store erfaring og omfattende kontakter, var de iøvrigt til køber og sælgers fordel i stand til at udnytte konkurrenterne og modvirke tab³⁰.

En snæver kontakt med Storbritannien var kendetegnende for Hamburgs handel i 1820'erne og 1830'erne. Briterne sendte store partier færdigvarer til Tyskland, men samtidig forblev bomulden en vigtig artikel for Hamburgs købmænd, der sendte den til videreforarbejdning i den voksende tyske industri. Bomulden var en udpræget sæsonvare, men handelsfolkene i Hansestaden var ikke snæversynede, og gennem den engelske forbindelse skaffede de også værdifulde ladninger med luksusartikler og nydelsesmidler til Europa fra kolonierne. Hamburg var på eksportsiden i stigende grad i stand til at tilbyde briterne produkter, der kunne bringe balance i handelssamkvemmet. Fra staterne i nord og øst skaffede først og fremmest landbrugsprodukter og metal Hamburg en vigtig indtægtskilde³¹.

En betragtelig del af varerne gik fuldstændig uden om Hamburg, idet købmændene efterhånden opbyggede et udstrakt kontaktnet, der gjorde det muligt at dirigere varer og skibe direkte fra producent til aftager. Det var en forretning med gode fortjenester og ringe risiko, og gennem kontakten med briterne skaffede de hamburgske købmænd sig yderligere fordele. For det første var britiske vekslere velsete overalt i verden, og i en tid, hvor langt de fleste betalinger foregik per veksler, styrkede denne forbindelse også hamburgernes troværdighed. For det andet havde købmændene adgang til verdens suverænt største handelsflåde, hvilket ikke kun lettede transportmulighederne, men også sparede dem for store og risikable investeringer i nybygning af skibe. Det vedblev dermed at være et generelt kendetegn, at Hamburgs egen flåde antog beskedne dimensioner, og købmændene var til stadighed henvist til fremmede skibe³².

De hamburgske købmænd satte handelen med de omkringliggende stater og landskaber i system, hvilket indebar, at disse områder blev inddraget i den hamburgske mellemandhandel. Hamburg fungerede som transithavn for de nordtyske godsejeres kornhandel med briterne, men i mange tilfælde etableredes kontakten direkte mellem køber og sælger. Den tyske rej-

30. Ueber den wichtigen und allgemein nützlichen Einfluß der Reichsfreyen Hansestaedte in die Handlung aller Länder; mit einigen daraus hergeleitete Folgerungen für alle Zeiten, *Hanseatische Magazin* Bd. 6, H. 1, 1802, § 33, s. 101-107.

31. P. E. Schramm, *op. cit.*, s. 132-42. Se desuden Otto-Ernst Krawehl, *op. cit.*, *passim*.

32. P. E. Schramm, *op. cit.*, s. 225.

sende Johann Georg Kohl beskrev i 1846 den hamburgske mellehandel med et eksempel fra handelen mellem Danmark og Nederlandene: »Die Holländer bekommen viel Getreide aus Dänemark. Dies Getreide kaufen sie aber nicht etwa gewöhnlich in Kopenhagen, oder Odense, oder Flensburg, sondern weit häufiger in Hamburg ... Der Holländer kauft nun das dänische Getreide in Hamburg nach der ihm hier vorgezeigten Probe. Nach dieser Probe wird der Preis festgesetzt. Und die Waarenladung wird als dann, ohne je nach Hamburg gekommen zu sein, von Dänemark aus auf Anordnung des hamburgers Kaufmanns nach Holland verschifft«³³.

Hamburgs handelsorganisation var en højtudviklet og velmurt maskine, der samfærdselsmidler og informationsniveau taget i betragtning havde mindelser om vore dages fjernhandel. Hele Nordeuropa blev inddraget i den hamburgske handelsvirksomhed, der for de nærmereliggende egne vedkommende utvivlsomt blev domineret af mindre købmænd eller grossister, der ofte nød godt af det ry, som de store handelshuse besad. Dertil kom den urokkelige tillid til den hamburgske Mark Banco i Nordeuropa, hvor den gjaldt som en hård valuta, der ikke kun fungerede som gangbar betalingsmiddel i Jylland, Hertugdømmerne og andre tilgrænsende stater, men hvis indflydelse rakte ud i den yderste periferi. Fra Hamburg blev der udsendt en mængde »Probenreutere«, der falbød deres varer stadig længe-

33. J. G. Kohl, *Reisen in Dänemark und den Herzogtümern Schleswig und Holstein*, Leipzig 1846, Bd. 1, s. 10.

Die Börsenhalle.

Börsenhalle var det foretrukne mødested for Hamburgs købmænd i første halvdel af 1800-tallet. Det var en privat klub, der var opført i 1803-1804 af en fransk emigrant. Facadens pompøse udseende fortsatte i det indre, hvor en langstrakt hal udgjorde det egentlige samlingspunkt. Bygningen rummede desuden billard- og kaffe-værelser, en sal til baller og koncerter, og den udgjorde således et sandt kommunikationscentrum. Denne funktion blev endnu stærkere understreget gennem Börsenhalles berømte læsesale, hvor den vigtigste handelslitteratur samt en omfattende samling af inden- og udenbys aviser og tidsskrifter lå fremme til gæsternes disposition. Desuden blev alle vigtige politiske og handelsmæssige efterretninger fra hele verden noteret på en tavle straks efter postens ankomst. Bygningen i Bohnenstrasse, der var blevet et begreb i Hamburgs handelsliv, nedbrændte ved den ødelæggende brand i bymidten i 1842.

re væk fra Hansestaden. I de jyske eller norske landegne var de handelsrejsende hamburgere en vigtig forbindelse med omverdenen³⁴. Hamburg havde allerede i 1600-tallet indtaget en betydelig rolle i den danske økonomi, men indflydelsen var vokset støt med årene, og Hamburg stod langt op i 1800-tallet mindst lige så stærkt som København i helstatens vestlige egne. I Norge overtog Hansestaden efter 1814 Københavns rolle som vigtigste kreditgiver og handelspartner, og funktioner, der før var blevet varetaget af en kommissionær i den danske hovedstad, blev overdraget hamburgske forretningsfolk, der også stod for assurance af skib og gods³⁵.

Kommissionshandelen med hamburgerne var i de økonomisk tilbagestående dele af Nordeuropa en kilde til fremskaffelse af kredit til finansiering af en begyndende industriel produktion, og købmændene spillede givetvis en stor rolle i den protoindustrielle forlagsvirksomhed. Hansestadens størrelse gav den desuden en funktion som marked for et stort opland. Der krævedes store tilførsler, og de omkringliggende landskaber specialiserede sig i vid ustrækning: »Getraide wird zu wasser herbeigeschafft; Ochsen liefern Jüttland und Bremen; Kälber, Schafe und Butter Holstein; Schweine, Wild und Holz Mecklenburg; Obst und Früchte werden aus vielen Gegenden auf Wagen und Evern zugeführt«³⁶. Det er ikke let at fastlægge omfanget og betydningen af handelsaktiviteten mellem Hamburg og fx. de danske landskaber. Mens handelen med Hamburg sikkert var af stor betydning for mange egne i Nordeuropa, spillede tilførslen kun en relativ beskedent rolle i den samlede hamburgske handel. Dertil kom, at det hovedsageligt drejede sig om varer, der ikke besad den samme interesse som de fremmedartede kolonialprodukter. Pålidelige statistikker blev først relativt sent offentliggjort, og selv om de hamburgske forsvarsskrifter gerne omtalte byens store betydning som marked for oplandet, gav de kun sjældent konkrete angivelser af varer og mængder. Fra de danske områder modtog Hamburg en række uforarbejdede produkter (fx. uld og huder), produkter fra hjemmeindustrien (fx. jydepotter og træsko) og landbrugsvarer. Byens betydning som aftager og transithavn for danske landbrugsprodukter var i klar stigning i 1800-tallets første halv-

34. Se fx. *ibid.* Bd. 1, s. 2, og S. Tveite, *Hamburg og norsk næringsliv 1814-1860*, i *Historisk Tidsskrift* 11, 1963.

35. S. Tveite, *op. cit.*, s. 197-231. Se desuden Johan Jørgensen, *Denmarks Relations with Lübeck and Hamburg in the Seventeenth Century*, i *Scandinavian Economic History Review*, Nr. 42, 1963, s. 73-116.

36. J. H. Schickedanz: *Die Freien Hansestädte Hamburg, Lübeck und Bremen. Eine geographisch-statistische Skizze*, Göttingen 1829, s. 40.

del³⁷, selv om kvaliteten ikke altid blev berømmet. Således hed det endnu i 1834 om smørleverancerne fra Slesvig og Jylland, at partierne »meistens von geringer Qualität sind, indem diese Butter sich durch einen eigenthümlichen widrigen Geschmack, wahrscheinlich eine Folge der ungleichen und schlechten Behandlung derselben ausgezeichnet«³⁸.

Forbindelserne mellem Danmark og Hamburg blev på samme tid sløret og intensiveret af Altonas rolle som Hansestadens parasitære naboby. Altona var monarkiets næststørste by og handelsplads, hvilket først og fremmest var en følge af de betydelige indtægter, som beliggenheden sikrede havnen. Mellem de to byer herskede et kompliceret forhold med en blanding af rivalitet og fælles interesser. Altona besad store kongelige privilegier, hvilket også gjorde den attraktiv for hamburgske købmænd. De udnyttede blandt andet de billige lagerfaciliteter og havde gennem mange år fordel af Altonas adgang til de danske kolonier i Vestindien. Købmændene i Altona drev som deres kolleger en omfattende mellemhandel, der involverede de danske og slesvigske havne, og ad søvejen modtog byen produkter fra landbrug og hjemmeindustri fra de vestlige egne i Jylland og Slesvig. En række af disse varer blev siden sendt videre til Hamburg.

Det var ikke realistisk at tro, at Altona nogensinde skulle kunne overgå Hamburg, men den traditionelle danske politik, der søgte at fravriste Hamburg så stor en del af dens handel som muligt, blev opretholdt. Man søgte først og fremmest at ramme den økonomiske gigant gennem trafikale og toldpolitiske foranstaltninger, men hverken planerne om at udbygge Tønning på den slesvigske vestkyst eller om at skabe en akse mellem Altona og Kiel som modstykke til forbindelsen Hamburg-Lübeck blev ført ud i livet under Helstaten. Regeringen i København havde derimod i årevis held til at forhindre etableringen af en jernbaneforbindelse mellem de to Hansestæder, ligesom man modsatte sig en forbindelse til Berlin. Den danske politik var især en trussel mod Lübeck, mens Hamburg trods den danske omklamring ikke kunne rystes.

Det hørte endelig med til Hamburgs betydning for det danske monarki, at de hamburgske købmænds andel i verdenshandelen for en betydelig parts vedkommende foregik via fremmede skibe. De hamburgske redere indtog ingen dominerende rolle i Hamburgs økonomi, og de statistiske angivelser viser tydeligt, at danske skibe besad et solidt fodfæste på dette

37. Alene fra 1821 til 1825 voksede smørimporten fra Jylland fra 7.652 tons til 19.523 tons og den samlede import fra monarkiet fra 34.333 til 63.721 tons. Se *Monatsberichte über den Hamburger Handel für das Jahr 1827*, s. 514.

38. J. C. B. Langhenie (Hrsg): *Carl Crüger's Handelsgeographie oder Beschreibung der Erde, was sie für den Kaufmann ist, Hamburg 1834, Bd. I-IV. Her Bd. II, s. 71.*

felt. Et betydeligt antal skibe under dansk flag ankom hvert år til Hamburg, og det var kun en mindre del, der medbragte last fra danske havne. Hansestaden fungerede her som magnet for de små havne i Slesvig-Holsten og understregede derigennem den tiltagende betydning som økonomisk centrum.

Hamburgs småstatspolitik i 1800-tallet: frihandel, neutralitet, og kosmopolitisme

I næsten lige så høj grad som Hamburg i handelsvirksomheden var aktiv og udfarende, var fristaden tilsvarende passiv på det politiske område. Republikken holdt til stadighed en lav profil i bestræbelserne på ikke at ødelægge det neutrale indtryk, hvilket kunne støde potentielle handelspartnere væk. Det er betegnende, at Hamburg løbende kun var indviklet i en enkelt kontrovers i tysk politik i de årtier, hvor adskillige store problemer prægede forbundet, og emnet for Hamburgs stadige engagement var debatten om frihandel kontra protektionisme.

Den selvstændig handelsrepublikks lidenhed fik ikke hamburgererne til at søge allierede blandt de store magter. Der blev tværtimod holdt fast ved en streng neutralitet, der i sig selv gjorde en distance til alle politiske stridigheder til en selvfølgelighed for byens købmænd. Selvstændigheden inden for Det tyske Forbund tjente som en garanti mod overgreb i stil med de aggressioner, som den danske konge tidligere havde udsat byen for.

Erfaringerne under Revolutionskrigene og Napoleons besættelse havde givet den hamburgske særbevidsthed sin definitive udformning. Siden 1600-tallet var den blomstrende handel blevet set som en gave fra det guddommelige forsyn, men denne opfattelse blev i løbet af 1700-tallet i høj grad »politiseret«, hvor de gunstige konjunkturer vurderedes som et resultat af byens evne til at holde sig neutral i de store krige. Neutralitet og handelsfrihed var for købmændene blevet uløseligt forbundne forudsætninger for økonomisk fremgang, ikke mindst siden Hansestaden ikke længere militært kunne forsvare sig mod de andre stater, og der tegnede sig en opfattelse af, at Hamburg besad en naturlig ret til at hæve sig over den politiske strid. Denne ide blev styrket af, at hanseaterne ikke kunne identificere sig med de tyske problemer såsom den feudale opsplitning og den manglende borgerlige frihed. Man så ned på »Binnendeutschland«, som man lidt foragteligt kaldte det øvrige Tyskland, og mente, at det måtte være Hansestædernes indlysende forpligtelse at hellige sig de økonomiske opgaver. Hanseaterne følte sig overbevist om deres »weltwirtschaftliche

Prædestination« og postulerede med stor selvfølge, at eksistensen af frie, neutrale handelsbyer var et ubestrideligt gode for alle verdens nationer.

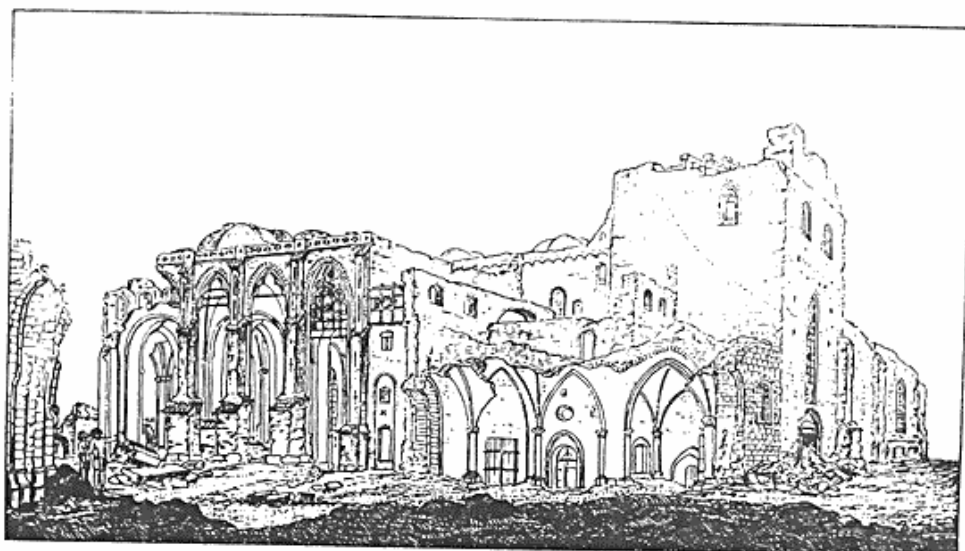
Hamburg og Wienerkongressen

Der herskede en klar kontinuitet i argumenterne, som blev fremført til fordel for Hansestæderne i slutningen af 1790'erne og igen ved afslutningen af Napoleonskrigene, da Tysklands nyordning skulle fastlægges på Wienerkongressen. Hansestædernes udsendinge arbejdede i fællesskab på at sikre byernes selvstændighed og neutralitet, mens de i næste led stræbte mod en styrkelse af frihandelen i Tyskland. Spørgsmålet om selvstændigheden var uafklaret, da kongressen begyndte, skønt Hansestæderne i januar 1814 havde opnået tilsagn om anerkendelse fra de to stormagter Østrig og Rusland³⁹.

Det lykkedes ikke de kræfter, der krævede en samlet tysk stat, at sætte sig igennem ved forhandlingerne, og dermed forsvandt den største trussel mod Hansestædernes selvstændighed. Da denne var sikret skiltes byernes veje, idet først og fremmest Hamburg ønskede at udstyre Det tyske Forbund med så ringe kompetence over for enkeltstaterne som muligt. En minimalløsning ville give byen det videst mulige spillerum i forsøget på at retablere handelen og statens velstand.

Hamburgs stillingtagen blev formuleret i byens krav om at kunne føre en kompromisløs neutralitetspolitik trods medlemskabet af forbundet. De hamburgske købmænd frygtede, at kongressen skulle erklære byen for rigsfæstning, og for at forebygge dette, blev der gjort store anstrengelser for at slippe af med de besættelsestropper, der var blevet i byen på borgernes bekostning. Allerede i 1804 havde hamburgerne påbegyndt sløjfnin-gen af befæstningerne, og senatet henvendte sig nu direkte til kejseren med et memorandum, hvor militariseringen blev fremstillet som et ødelæggende onde for handelen. Det understregedes, at enhver tilstedeværelse af tropper ville skræmme købmændene bort og sluttelig føre til, at »den første og nyttigste tyske handelsby ville forsvinde, og dens navn kun ville være at finde i historien«. I stil med tidligere apologier blev der atter slået på den ophøjede betydning byen besad for verdenshandelen, idet alle nationer her kunne opbevare deres ejendomme. Den diplomatiske offensiv i militariseringsspørgsmålet fortsatte på kongressen, hvor den hamburgske

39. H. Festerling, *Bremens deutsche und hanseatische Politik in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Bremen 1964, s. 32.

Ruinen af Hamburgs Domkirke i april 1806.

På forhandlingerne om en reorganisering af Det tyske Rige i 1803 blev der efter fransk pres vedtaget en reform, der bl.a. betød opløsning af næsten alle gejstlige besiddelser. Hamburg fik som følge heraf tildelt domkirken, der hidtil havde været underlagt ærkebispens af Bremen. Den repræsenterede det eneste eksempel på tilstedeværelse af en fremmed magt i fristaden og havde derfor i årtier været en torn i øjet på de selvbevidste borgere i Hamburg. Umiddelbart efter overtagelsen besluttede bystyret i 1804 at lade det skændige symbol nedrive, og det skete i de følgende år. Nedbrydningen tog ikke hensyn til de kulturelle værdier, men den var en slående illustration af borgerskabets frihedstrang og den hamburgske statsraison.

gesandt til slut opnåede, at fæstningsideerne faldt⁴⁰. Hamburgs senat stillede sig dog ingenlunde tilfreds med sikringen af selvstændigheden og demilitariseringen. Det krævede nu også en internationalt garanteret neutralitet, som det havde været handelsrepublikkens politiske mål i årevis. Købmændene havde ikke glemt skuffelsen fra 1803, da Det tyske Rige og Frankrig havde tilstået Hansestæderne denne status, men hvor briterne havde afvist at acceptere aftalen⁴¹.

40. Ernst Baasch: Hamburg und Österreich 1814-1866, Freiburg i.B. 1930, s. 12-13. Fra den samtidige debat, fx. Ueber die Befestigung und Bewaffnung großer Handelsstädte im ruhigen und reinen teutschen Geist geschrieben, Germanien 1814.

41. Hansestæderne havde under forhandlingerne i Reichsdeputationshauptschluß på Bremens initiativ opnået en neutralitetsgaranti, der fritog byerne for krigsskat i al evighed, for rekruttering af soldater og deltagelse i afstemninger om krig og fred i rigsforsamlin-

Wienerkongressens behandling af Tysklands reorganisering så hamburgere som det rette forum for en ny diskussion af problemet. Senatets forslag forudså en neutral status, der endda fritog byen for at deltage i krige, som Det tyske Forbund førte. I tilfælde af fremmede angreb skulle Hamburg kunne betale sig fri for militære forpligtelser. Bremen og Lübeck fandt de hamburgske fordringer ukloge i den svære forhandlingssituation, men en isolation af Hamburg blev undgået, da den hamburgske gesandt i Wien saboterede senatets bestræbelser ud fra den overbevisning, at neutralitetskravet ville stille byen i et dårligt lys hos de øvrige stater⁴². Den hamburgske enegang i neutralitetsspørgsmålet blev i Wien en sidste gang trukket op, da Napoleon vendte tilbage fra Elba. I denne situation viste senatet sig kun med stor modvilje indstillet på at bryde neutralitetsprincippet og tilslutte sig den almindelige alliance mod usurpatoren.

I neutralitetspolitikken sporede handelsinteressernes vægt i Hansestaden. Blandt købmændene herskede der bred enighed om, at en snæver tilknytning til Det tyske Forbund ville skade Hamburg i den internationale handel, fordi det ville forhindre byen i at agere som en fuldkommen selvstændig handelspartner på de store markeder. Der var udbredt frygt for følgerne af at blive slået i hartkorn med andre og måske mindre populære tyske stater. Da Wienerkongressen ikke kunne honorere de hamburgske ønsker i neutralitetsspørgsmålet, gav det Hamburg en anledning til at distancere sig fra forbundet, og byen førte i de følgende årtier en de facto neutralitetspolitik, der vidtgående ignorerede de statslige bindinger til Tyskland.

Hamburgs kølige forhold til det nye tyske statssystem blev også bestemt af Wienerkongressens fuldstændige fallit i det spørgsmål, der efter selvstændighed og neutralitet havde Hamburgs interesse: den økonomiske politik. Der fandtes intet ønske om at arbejde for en udvidet føderalisme og integration i forbundet, som det fx. var tilfældet i Bremen, men i den økonomiske politik ville købmændene se resultater – især med hensyn til indførelse af frihandelsprincipperne og lettelser i det indre tyske marked gennem fjernelse af toldsteder og vejafgifter. Under forhandlingerne blev indholdet i paragrafferne om økonomisk samarbejde imidlertid stadig mere udvandet, og den endelige udformning af Artikel 19, der skød proble-

---

gen. Det betød, at byerne også i krige ført af Det tyske Rige kunne påberåbe sig neutralitet. Se Willmans: *Der Gedanke einer Neutralisierung der Hansestädte 1795-1803*, *Hansische Geschichts-Blätter* 26, 1921, s. 1ff, her s. 39 og Erwin Wiskemann: *Hamburg und die Welthandelspolitik*, Hamburg 1929, s. 136f.

42. Carl Bluhme, *Hamburg und die deutschen wirtschaftlichen Einheitsbestrebungen 1814-1847*, Diss. Hamburg 1934, s. 15-20.

merne ud i en uvis fremtid, kunne ikke tilfredsstillende Hamburg. Det ville være en overdrivelse at påstå, at Hamburg var interesseret i en økonomisk samling af Tyskland, og forhandlerne fulgte til stadighed en linje, der skulle sikre byen en afsondret politisk-økonomisk særstilling. På den anden side var det indlysende, at købmændene måtte søge at udnytte muligheden for at opnå lettelse i handelen med de andre tyske stater gennem fjernelse af toldbarrierer og sikring af fri sejlads på floderne.

Efter Wienerkongressens generelt set skuffende udfald fortsatte tendenserne mod en isolation af Hamburg i forhold til forbundet i de første år efter 1815. Det skabte fra første færd misstemning, at de fire selvstændige byerepublikker optrådte i forbundets fyrsteforsamlinger, og de republikanske forfatningers frihedsrettigheder vakte mistro, hvilket tydeligt afspejledes i den østrigske gesandts rapporter til Metternich⁴³. Hamburg følte sig da også foruroliget, da en lille kreds af tilforladelige moderate og reaktionære stater i 1819 mødtes i Karlsbad på østrigsk foranledning. Her over hovedet på flertallet af de tyske stater besluttedes en række væsentlige indskrænkninger i de politiske friheder. Forhandlingernes karakter var i sig selv et symptom på en krise i forbundets føderative opbygning, og da indgrebene mod liberale tendenser også traf de frie byer, svandt de sidste illusioner om, at Det tyske Forbund foreløbig kunne udvikles i en fremskridtsvenlig, liberal retning.

Hamburgs distance til Tyskland

Den politiske udvikling i Det tyske Forbund frem til 1840'erne tog efter aftalerne i Wien en retning, der muliggjorde en minimal hamburgsk deltagelse i beslutningsprocessen. Hamburg søgte på alle områder distance, idet forholdet til forbundet primært blev set som en garanti for byens selvstændighed uden samtidig at udgøre nogen hindring for en reel neutralitetspolitik. Byen opretholdt en høj grad af suverænitet, men prisen for dette eftertragtede gode var en udbredt upopularitet i det øvrige Tyskland. De gamle angreb på Hamburgs manglende patriotisme og opportunistiske forbindelser med udlandet dukkede med jævne mellemrum op i pressen. I årenes løb udviklede den fortsatte kampagne mod hanseaterne sig til en virkelig trussel mod Hamburgs selvstændighed, fordi argumenterne blev stadig tættere knyttet til den nationale bevægelse. Der hævdede sig således de første røster for en »nationalisering« af Hamburgs handel. I

43. E. Baasch, Hamburg und Österreich 1814-1866, s. 14.

1814 krævede rhinlænderen J. F. Benzenberg indførelsen af en fælles tysk rigstold og foranstaltninger til »Schutz der nationalen Arbeit«. Hamburgerne så heri farlige argumenter mod frihandelen, og de svarede tilbage, at Napoleonstiden med tydelighed havde vist det skadelige i tvangslove og indgreb mod den frie erhvervsudøvelse⁴⁴. Officielt krævede Hamburg handelsfriheden indført som princip, og over for krav om støtte til industrien ville man ikke gå på akkord. Hvor tyske virksomheder ikke kunne konkurrere, var de ikke »wohl angebracht«. Produktionsproblemerne i den tyske industri skyldtes ikke de fremmede produkter, men derimod at fastlandsspærringen havde bragt handelen ud af balance. Frihandel og konkurrence kunne alene tilføre økonomien ny styrke⁴⁵.

Forhåbningerne om at kunne vinde opbakning for de frihandelspolitiske standpunkter fik dog allerede med Preussens oprettelse af Zollverein i 1818 et ødelæggende slag. Preusserne søgte ved hjælp af en toldpolitik at fremskynde integrationen af de spredte territorier, som var blevet indlemmet i Preussen efter 1815, og de opnåede derved hurtigt en stærk forhandlingsposition over for de splittede småstater. Preussen blokerede for alle løsninger, der ikke fulgte den preussiske politik, og de fornyede forhandlinger om en økonomisk politik i Wien i 1820 brød sammen. Hamburg indså, at en frihandelspolitik var tykket langt ud i fremtiden, og byen lagde sig fast på en kurs, der udlagde enhver form for fællesoptræden – det være sig Hansestæderne imellem eller i andre kombinationer – som en trussel mod byens suverænitet over for udlandet. I den økonomiske politik begrænsede Hamburgs deltagelse sig herefter til arbejde for konkrete forbedringer, fx. lettelser i flodtrafikken⁴⁶.

Denne afvisende politik gjorde i endnu højere grad republikken til skydeskive for tilhængerne af en toldbeskyttelsespolitik. Ophavsmanden til ideerne om en tysk nationaløkonomi, Friedrich List, grundlagde i 1819 Deutsche Handels- und Gewerbeverein, hvor han samlede protektionisterne til et felttog mod frihandel og kosmopolitisme, som de fandt den illustreret i Hamburg. List og hans tilhængere gentog argumenterne om den britiske handels ødelæggende konsekvenser for tysk økonomi, og selv om hanseatiske skribenter gik til modangreb blev beskyldningerne hængende i luften⁴⁷.

44. M. J. Haller, Ueber die vorgeschlagene Einführung teutscher Reichszölle zur Aufnahme der Industrie, Hamburg 1814.

45. Senatets indstilling er aftrykt i: Aegidi: Aus der Vorzeit des Zollvereins, Hamburg 1865, 40ff. Se også H. Festerling, op.cit., s. 71-72.

46. C. Bluhme, op. cit. s. 37, H. Festerling, op. cit., s. 72-73.

47. Om striden mellem List og hanseaterne, se C. Bluhme, op. cit., s. 49-54. Et eksempel på

Angrebsbølgen kulminerede i 1820 med det anonyme »Manuscript aus Süd-Deutschland«, der mundede ud i det hårdtoptrukne spørgsmål: »Was sollen die deutschen Barbaresken, die Hansestädte, deren Interesse als englische Faktoreyen auf Plünderung des übrigen Deutschlands, auf Vernichtung seiner Industrie gerichtet ist? Deutschland muß selbst im Besitze seiner wichtigsten Häfen seyn, um seinen Handel schützen und leiten zu können; es soll ihn nicht einer privilegierten Kaste von Kaufleuten anvertrauen, welche durch den Eigennutz an England gebunden sind, während Deutschlands allgemeine Interesse ihnen fremd ist«⁴⁸.

Senatet så sig ikke foranlediget til nogen officiel reaktion på smædeskriftet, der affærdigedes som urimeligt. Derimod greb en række førende hamburgske handelskribenter lejligheden til at fremstille de virkelige sammenhænge i den tyske økonomi. De hyldede påny frihandelsprincippet og skabte med deres skrifter et nyt udtryk for hanseatisk selvopfattelse. Med oprigtig fortørnelse imødegik hamburgerne beskyldninger om, at Hamburg var reduceret til en simpel håndlanger for britisk handelsimperialisme, og et fuldkommen modsatrettet billede blev foreholdt kritikerne. Det var handelsrepublikernes fortjeneste, at hele den tyske økonomi ikke længst var faldet i hænderne på briterne, og byerne søgte i al deres handel at håndhæve tyske interesser. De skaffede tyskerne billige forbrugsvarer, ophjalp en konkurrencedygtig tysk industri, skaffede arbejde og afsatte tyske varer med størst mulig fortjeneste på verdensmarkedet⁴⁹.

Manuskriptets angreb på Hansestædernes selvstændighed fremprovokerede et egenligt småstatsforsvar. En samling af de tyske småstater i fire blokke – som manuskriptet foreslog – ville betyde enden på den tyske handel. Småstaten var den eneste statsform, der var i stand til at sikre handelsens behov, og definitionen blev endda indskrænket til at omfatte småstater med republikansk forfatning. Kun »kleine Republiken« kunne sikre upartiskhed i statens politik og sikre neutralitetspolitikken gennem forfatningen. Der blev også argumenteret for, at monarkiet som styreform ikke lod sig kombinere med melleghandelens karakter⁵⁰. J. L. von Heß understregede i sit bidrag også den småstatslige republiks enestående betydning

---

hanseaternes forsvar findes hos bremeren Adam Storck, Gedanken ueber den deutschen Handelsverein und damit verwandte Gegenstände, Bremen 1820.

48. Manuscript aus Süd-Deutschland, London 1820, s. 196. Skriftet var udgivet af G. Erichson, men forfattet af Friedrich Ludwig Lindner, sandsynligvis på foranledning af Wilhelm I af Württemberg. Det indeholdt også skarpe angreb på Preussen og Østrig. I Hansestæderne satte man skriftet i forbindelse med Friedrich List.

49. M. J. Haller, Sechs Briefe über den Handel der Hansestädte, Bremen 1821, s. 41.

50. Ibid. s. 46.

for handelen, idet han fastslog, at Hansestædernes betydning ikke så meget skyldtes en fordelagtig geografisk placering, som den borgerlige frihed, den republikanske forfatning og lovenes ånd⁵¹. Den hamburgske elite lagde sig fast på formuleringen af en småstatsideologi med udspring i de økonomiske sammenhænge, og det blev en dybtforankret opfattelse, at den lille republik alene kunne sikre handelens frie spillerum.

Zollverein og den begyndende nationalisering af den økonomiske debat

I løbet af 1820'erne førte den preussiske Zollvereins offensive politik til en tilspidsning af den økonomiske konflikt i Tyskland. Forsøg på at stille alternative handelssammenslutninger på benene mislykkedes, fordi de enkelte stater ikke formåede at nå til en varig enighed. Hamburg deltog ikke i disse bestræbelser, der stred mod principperne om neutralitet. Såvel for Hamburg som for hele Tyskland stod man sig i følge hamburgerne bedst gennem opretholdelsen af den »wohltätigen Charakter weltbürgerlicher Neutralität«⁵².

Trods striden med protektionisterne kunne Hamburg i 1830'erne opretholde et afslappet forhold til Zollverein. Det preussisk dominerede samarbejde grænsede ikke op til den hamburgske stat, og de direkte forbindelser til søhandelsnationerne var – kombineret med de andre tyske staters afhængighed af handelen via Hamburg – med til at sikre Hansestaden en solid position. Det vakte harme blandt protektionisterne, at Hamburg og Hannover afsondrede sig fra det syd- og mellemtyske toldsamarbejde, fordi Zollverein trods stadig flere medlemmer forblev afskåret fra en direkte adgang til det åbne hav. Protektionistiske stemmer spurgte, hvad Hansestædernes selvstændighed vel var værd over for 20 millioner tyskeres vilje⁵³. Der var dog ingen overhængende risiko for en magtpolitisk aktion over for Hamburg, og hanseaterne så sig ikke foranlediget til at ændre politik. Frihandelen var stadig et livskraftigt princip, og købmændene fandt allierede hos de korneksporterende agrarproducenter i Mecklenburg, Hannover og Holstein. Hamburgske købmænd fremsatte med mellemrum deres frihandelsbudskaber, men byen tog ingen initiativer på poli-

51. J. L. von Heß, *Aus Nord-Deutschland kein Manuscript*, Hamburg 1821.

52. H. Festerling, *op. cit.*, s. 108f.

53. C. Bluhme, *op. cit.*, s. 71-73.

tisk plan. Den fremtrædende hamburgske handelsmand og politiker Kirchenpauer udtrykte i 1834 byens stilling med adresse til protektionismen i noget nær programmatisk vendinger: »Man sagt uns, sperre deine Häfen gegen die englische Industrie-Erzeugnisse, dann gewähren wir dir freien Verkehr mit uns; aber die Antwort lautet: wir ziehen den freien Verkehr mit der ganzen Welt dem freien Verkehr mit euch allein vor, unsere Häfen aber, euch wie alle Völkern der Erden geöffnet, werden allen so am meisten nützen«⁵⁴.

Handelskredsene var langt mere bekymrede og foruroligede over det voksende sammenfald mellem økonomiske og nationalpolitiske slagord og mål. Den nationale bevægelse så først og fremmest Preussen som forbilledet og »befrier«, og fra denne kant blev småstatsproblemet igen og igen fremført som det, der mere end noget andet illustrerede Tysklands misere. Med bestyrtelse kunne hamburgererne stadig oftere læse, hvorledes nationalpolitiske debattører fremstillede byen som en fjendtlig størrelse, hvis handelssamkvem med udlandet var en trussel mod tysk selvstændighed. Et nyt højdepunkt blev nået i en artikelserie i 1837, hvor det bl.a. hed, at »die erste gesellschaftliche Pflicht ist, sich den Weg zum Meere zu bahnen, es koste was es wolle!«. Der blev desuden foreslået foranstaltninger til at føre handelen uden om Hansestæderne⁵⁵. Hamburgs modstandere søgte også med kløgtighed at drive en kile ind mellem Hamburg og Bremen. Købmændene i Bremen blev ikke beskyldt for at søge fortjeneste på det øvrige Tysklands bekostning, men fik endda til tider påhæftet betegnelsen »das deutsche Bremen«⁵⁶.

Hamburg i tiåret før revolutionen 1848

Mod slutningen af 1830'erne blev den almindeligt og bredt accepterede politik, som Hamburgs købmanselite stod for, for første gang udsat for kritik fra oppositionsgrupper i Hamburg. Der var i et vist omfang tale om en effekt af det voksende pres fra den tysk-nationale bevægelse, men kritikken havde især baggrund i økonomisk-social utilfredshed inden for byens elite. Der tegnede sig således et skel mellem købmænd og redere.

54. P. E. Schramm, op. cit., s. 257.

55. Artiklerne kom 1837 i bogform: H. Pütter, Ueber den auswärtigen Handel Deutschlands, Köln 1837. Se også E. Baasch, Hamburg und Bremen und die wirtschaftlichen Einheitsbestrebungen 1834-1854, i Hansische Geschichts Blätter, 27, 1922, s. 120f.

56. Denne betegnelse benyttede også sidenhen en anden kritiker af Hamburgs politik, den højre-nationale historiker von Treitschke. Se fx. Deutsche Geschichte, Bd. 3, s. 581.

Hamburgs politik havde altid været et anliggende for de store købmænd, der samtidig havde de største fordele af den førte handelspolitik. Modsat udgjorde rederne en gruppe, der ikke besad direkte indflydelse, og som ikke havde specielle fordele af den hamburgske politik. Det var da også rederne, der kom i klemme, da der i mange stater i 1830'erne blev indført skibsfartslovgivninger, der begrænsede mulighederne for fri sejlads. Småstater som Hamburg blev særligt ramt af disse forholdsregler⁵⁷. En tilsvarende lovgivning var utænkelig, fordi Hamburg ikke besad en flåde, der kunne overtage den varemængde, som fremmede skibe bragte til havnen, men det stred også mod alle hamburgske principper om frihandel. Desuden udgjorde begrænsningerne i den frie sejlads ikke noget problem for købmændene, der i forvejen lod de fleste varer transportere på fremmede skibe. De mægtige købmandsinteresser satte sig endnu engang igennem, men striden blev i de følgende år fortsat i publikationer, hvor de modstridende opfattelser tørnede sammen⁵⁸. Et initiativ fra Bremen om oprettelse af en »Deutsche Schifffahrtshansa« til beskyttelse af tysk skibsfart og omfattende alle de nordtyske kyststater havde redernes fulde opbakning, men blev afvist i senatet, da det stred mod princippet om at undgå bindinger til andre stater.

Skibsfartslovgivningerne var kun et af flere problemer, som småstaten Hamburg måtte kæmpe med i trediverne og fyrrerne. Den hamburgske handel voksede fortsat år for år, men presset mod byen antog til tider former, der tydeligt understregede statens politiske ubetydelighed. De gode handelstal gjorde det dog lettere for købmændene at fastholde den vanlige politik – i modsætning til fx. Bremen, der i denne periode havde voksende problemer og overvejede en forhandlingsløsning med Zollverein. Alle de tre Hansestæder måtte se deres velstand og position truet under nabostaternes forsøg på at holde dem ude fra jernbanetilslutninger. Hannover modsatte sig en forbindelse mellem Hamburg og Bremen, Danmark forhindrede Lübeck og Hamburg i at blive forbundet, men også i andre omkringliggende stater blev der lagt planer med det formål at ramme Hansestæderne.

I 1839 fik hamburgererne et veritabelt chok med offentliggørelsen af en

57. Klefeker: Für die Ausbreitung des Deutschen Zollverein bis zur Seegrenze und die Einführung von Navigationsgesetzen. Von einem Hamburger. Hamburg 1838.

58. Se fx. Wurm: Die Handelspolitik der Hansestädte und die Interessen des deutschen Vaterlandes, Hamburg 1839, der samme år blev kraftigt imødegået i et anonymt skrift, Darstellung der Lage des Hamburgischen Handels in dessen Beziehungen zum In- und Auslande. Eine kritische Betrachtung der Schrift des Herrn Prof. Wurm ..., Altona 1839.

begunstigelsesaftale mellem Zollverein og Nederlandene. Det var toldsamarbejdets første omfattende aftale med en fremmed stat, men det nye samarbejde blev i Hamburg betragtet som en trussel mod byens stilling. Senatet så sig tvunget til at forhandle med Preussen, der til hamburgernes held viste sig parat til at afslutte en konvention, der gav Hansestaden betydelige fordele, og aftalen blev af mange betragtet som det første skridt mod en indtræden i den preussiske Zollverien⁵⁹. Disse overvejelser trådte dog igen i baggrunden, da Hamburgs købmænd genvandt deres optimisme midt i fyrrerne. Årsagen var Richard Cobdens felttog mod de britiske kornlove, der førte til disses ophævelse i 1846. I Hamburg fejredes dette som en sejr for frihandelen generelt, og man så sig bekræftet i de gamle principper⁶⁰.

Efter dette omslag vendte de hamburgske købmænd sig mod de polemiske angreb fra nationalbevægelsen. I 1847 lod senatets købmandskredse et memorandum forfatte, der en gang for alle skulle forsvare Hamburg mod beskyldningerne. Skriftet rettede sig først og fremmest mod protektionistiske ideer og mod, at handelen kunne benyttes til at støtte eller styre bestemte produktioner. Det understregedes, at netop handelsfriheden havde skaffet Tyskland en større fremgang siden krigen end de stater, der havde forsøgt sig med beskyttelsestold. Over for nationalbevægelsens slagord om Hamburgs tyskfiendtlige optræden leverede forvarsskriftet et nyt forsøg på at forklare Hamburgs specifikke rolle. Det blev igen søgt at udstyre byen med en kosmopolitisk, overnational bestemmelse. Hamburg havde således længst overskredet rammerne for tysk økonomi og var blevet »Umschlagplatz des Welthandels«. Det måtte stå alle klart, at en international import/eksport havn ikke kunne tåle den indskrænkning, der lå i en lukket tysk økonomisk enhed. Hvis Hamburg indlod sig herpå, ville det ikke alene være forbi med byens førestilling i den øst- og nordeuropæiske handel, men byen ville også blive offer for den handelskrig, der uundgåeligt ville blive omverdenens svar på tyske toldskranker⁶¹.

Den handelspolitiske udvikling var genstand for megen debat i fyrrernes Hamburg, men der tegnede sig i årene op til revolutionen ikke nogen virkelig vending i de opfattelser, der havde været gældende siden krigen. Heller ikke et omfattende kommissionsarbejde under forsæde af Profes-

59. C. Bluhme, op. cit., s. 80-81. Se også Kirchenpauer: Der Handelstractat vom 21. Januar 1839 und der deutsche Nordseehandel, Hamburg 1839.

60. P. E. Schramm, op. cit., s. 264ff.

61. Ibid. s. 262-63.

sor Wurm bidrog til nye handelspolitiske løsninger. En tilnærmelse til Zollverein blev afvist ud fra betragtningen om dens manglende aktualitet, så længe ingen nabostat var indtrådt⁶².

Revolutionen og krigen i Hertugdømmerne 1848-1850

Den hamburgske stats elitemæssige monokultur blev i 1840'erne udsat for de første store rystelser i over et århundrede. I den tyske »Vormärz« kendte Hamburg ikke til konflikter af den art, som med mellemrum ramte næsten alle tyske stater. Spørgsmål om politiske friheder eller »Volkssouveränität« var ikke aktuelle, og økonomien dominerede ganske over politikken. I eliten fandt man samtalestof i beretninger om naturkatastrofer i Indien, kupforsøg i Latinamerika, skiftende styrkeforhold i USA's kongres eller det engelske parlament, fordi det var udviklinger, der kunne få vidtrækkende konsekvenser for handel og omsætning⁶³. Købmandseliten var kosmopolitisk udadrettet, og fandt ingen grund til at bekymre sig om de politiske forhold i Hamburg. Utilfredsheden med det bestående system brød første gang ud efter den store brand i 1842, og i de følgende år organiseredes en liberal opposition af yngre folk, der krævede reform af den nærmest urørlige 1712-forfatning. De utilfredse kredse havde i første omgang ikke held med deres kritik, men da meldingerne om Februarrevolutionen i 1848 nåede Hamburg opstod der omgående uro. Oppositionen benyttede chancen til at skaffe sig indflydelse i senatet, men det var helt i hamburgsk tradition, at de moderate kræfter hurtigt satte sig igennem over for venstrefløjen. Handelskredsene i byen ønskede ingen unødigt uro og en moderat løsning blev foretrukket. Ved valget til Nationalforsamlingen i Frankfurt vandt de tre moderate kandidater en overvældende sejr, og den østrigske gesandt kunne beroliget berette om hamburgernes politiske modenhed til trods for den republikanske forfatning⁶⁴.

Revolutionen i 1848 satte politiske problemer øverst på dagsordenen i Tyskland. På dette felt var Hamburg langt mere sårbar, end tilfældet var i de økonomiske spørgsmål, og det viste sig hurtigt, at byen blev bragt i en vanskelig stilling. En trussel mod hele statens politiske og økonomiske fundament begyndte at tage form med Den slesvigske Krig. Kamphand-

62. »Die Aufgabe der Hansestädte gegenüber dem deutschen Zollverein, so wie in Bezug auf eine gemeinsame deutsche Handelspolitik, Hamburg 1847, s. 38f og s. 301-36.

63. P. E. Schramm, op. cit., s. 253.

64. Ibid. s. 274ff, 297 og E. Baasch, Hamburg und Österreich, op. cit. s. 34-35.

lingerne i Hamburgs umiddelbare nærhed rystede købmændenes optimisme, og neutralitetspolitikken blev med et dramatisk aktuel.

Oprettelsen af den provisoriske regering i Kiel den 24-3 1848 blev modtaget med blandet begejstring. Senatet udtrykte forsigtig sympati, men det var ikke til at overse, at frygten for de handelsmæssige konsekvenser var større end viljen til at slutte op bag slesvig-holstenerne. Da regeringen i Kiel bad om våbenhjælp, var gode råd dyre. Nervøsiteten gjaldt ikke så meget handelen med det danske monarki som bevidstheden om, at den danske flåde ville kunne ramme hamburgsk handel hårdt. Efter kontakter i Berlin og Hannover erklærede senatet Hamburg neutralt, og byen deltog ikke med nogen form for bistand, da de tyske tropper rykkede op i Jylland under general Wrangel. I slutningen af april krævede Preussen en omgående opbringning af alle danske skibe i Hamburgs havn, men senatet afviste under henvisning til den danske flådemagt. Neutraliteten var sikret, men forholdet til Preussen var særdeles anspændt.

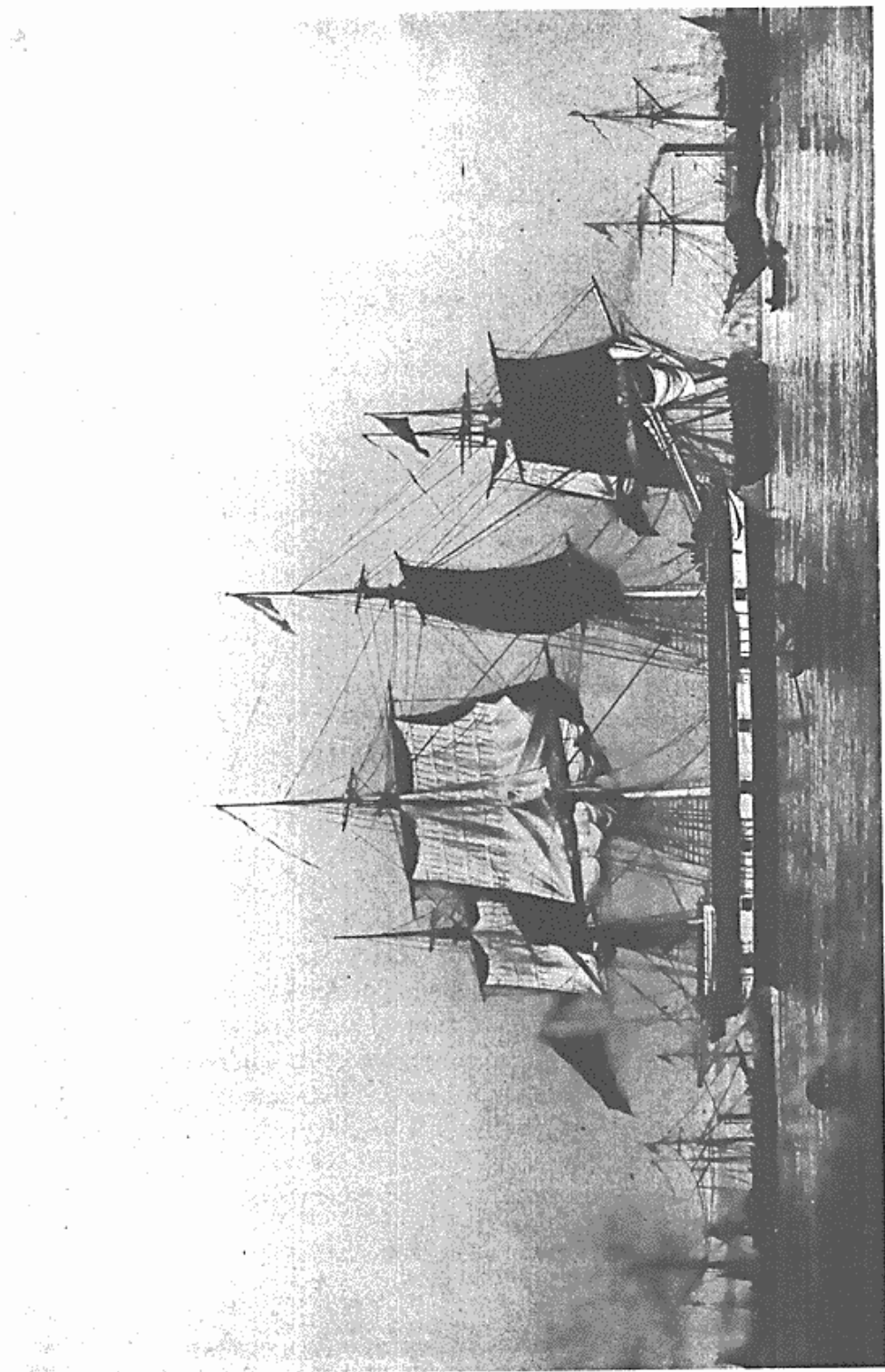
I Hamburg kendte man stormagternes sympati for Danmark, og man ønskede for enhver pris handelen opretholdt. Med besættelsen af Jylland greb danskerne imidlertid til det frygtede modtræk: der blev erklæret blokade af alle tyske havne⁶⁵. Da Preussen gik ind på våbenstilstanden i Malmø, forlangte de nationale kræfter i Nationalforsamlingen i Frankfurt krigens fortsættelse uden Preussen. Den hamburgske delegerede Merck var bragt i en ubehagelig situation, hvor valget stod mellem national overbevisning og økonomisk fornuft; hvis våbenstilstanden blev erklæret ugyl-

65. P. E. Schramm, op. cit. s. 302-303.

Den første tyske orlogsflåde på Elben i august 1848.

Hamburg forsøgte gennem en neutral politik at holde sig uden for krigen i Hertugdømmerne i 1848. Hansestadens handel blev dog også hurtigt truet af den danske flådes overlegenhed, og skønt det var i modsætning med byens officielle politik, var der hamburgske redere, der fandt den danske overmagt utålelig. I maj 1848 opfordrede de to store redere Godeffroy og Slogman til, at der blev skabt en tysk flåde. De stillede selv tre skibe til rådighed, og de dannede en del af kernen i den første tyske orlogsflåde. Den viste sig på Elben i sommeren 1848, men den kunne ikke ændre styrkeforholdet. Flåden stak kun en enkelt gang til søs og blev i øvrigt af det almægtige Storbritannien erklæret for en piratflåde, da Det tyske Forbunds flag ikke var internationalt anerkendt på havene.

dig ville det koste endnu mindst en måneds handel, og Merck var købmand nok til at foretrække våbenstilstand. Under debatten angreb han de radikale nationalister som politiske eventyrere, og kunne med et lettelsens suk konstatere, at Nationalforsamlingen afviste videre krigsførelse med et knebent flertal på 258 stemmer mod 237⁶⁶. Den danske blokade havde lammet Hamburgs havn, og selv om tabene i sidste ende viste sig langt mindre end frygtet, havde situationen givet anledning til en stor hamburgsk aktivitet i Nationalforsamlingen, hvor det blev forsøgt at overbevise medlemmerne om hanseaternes nød og deres behov for at forblive neutrale⁶⁷.

Den indre politiske situation i Hamburg udartede i løbet af 1849. Dette år blev Hansestaden ramt af en koleraepidemi, der leverede oppositionen nye argumenter, og der udbrød en heftig strid mellem liberale og konservative om et nyt forfatningsforslag. Sådanne interne konflikter havde handelsrepublikkens ansvarlige ledere altid frygtet, fordi de åbnede en risiko for fremmed intervention i byens politik. Det var da også, hvad der skete, da preusserne 13-8 1849 besatte Hamburg. De blev i byen i seks måneder og gennemtrumfede genindførelsen af den gamle forfatning. Hamburgerne blev af de to tyske stormagter advaret mod på ny at indføre »anarkistiske« love og forfatninger, og småstatens udsatte position som selvstændig stat blev stærkt understreget. For det politiske liv i Hamburg var denne oplevelse af stor betydning, og det lykkedes ikke siden at genskabe handelsrepublikkens gamle stabilitet⁶⁸.

I Nationalforsamlingen i Frankfurt blev der gjort tilløb til at give Tyskland en ny statslig organisation, og der blev også forhandlet om de økonomiske sammenhænge. Hamburg fremførte de velkendte frihandelssynspunkter, og det var fra begyndelsen klart, at byen ikke var parat til at deltage i et fællestysk toldsystem, hvis det ikke garanterede Hansestaden frihandelsprivilegier eller selv lagde sådanne principper til grund for samarbejdet. Det lykkedes indledningsvis at opnå visse fremskridt i spørgsmålet om flodtolden, men i debatten om en toldunion var holdningerne uforligelige. I forhandlingskomiteen var frihandelstilhængerne i mindretal over for fortalene for en løsning, der byggede på den preussiske Zollverein, og Hamburg så sig derfor nødsaget til at afvise ethvert kompromis og true med at blokere forhandlingerne, indtil en tillægsartikel, der sikrede alle

66. Ibid. s. 314-16.

67. Ibid. s. 348.

68. G. G. Schneider, op. cit., s. Hamburg's Economic Integration into the Second Reich, Ph. d. Diss. N.Y. 1970, s. 59-63, og Baasch, Hamburg und Österreich, op. cit. s. 35-36.

stater uden for Zollverein deres selvstændighed. Kravet var formuleret med henblik på at sikre Hamburg en forfatningsmæssig ret til at stå uden for en tysk toldunion⁶⁹.

Revolutionens sluttelige sammenbrud satte også en stopper for forhandlingerne i Frankfurt, og dermed var Hamburg sluppet igennem den værste krise siden Napoleons besættelse. De urolige år havde bevist, hvor sårbar den hamburgske stat var, når større politiske udviklinger reducerede republikken til en passiv størrelse.

Distanceringspolitikken genoptages

Det blev hilst med tilfredshed i de førende kredse, at det påny mislykkedes at skabe en snævrere tysk konføderation under preussisk førerskab. Hamburg holdt sig traditionen tro til Østrig, men det indbyrdes forhold blev dog sat på en hård prøve, da det i juni 1851 kom til sammenstød mellem hamburgere og østrigske soldater i byen. Senatets magtesløshed blev synlig for alle, da man uden held protesterede over for Forbundsdagen, og den svage stilling blev præciseret af byens borgmester, der udtalte: »Wir wissen sehr wohl, daß wir mit unserm Proteste auch in Frankfurt nichts ausrichten werden; allein wir wollen zum mindesten konstatieren, daß es in Deutschland gegenwärtig kein Recht giebt«⁷⁰.

Det gode forhold til Østrig ønskede Hamburg dog ikke i sidste ende at sætte på spil, hvilket ville kunne føre til alvorlige komplikationer i den i løbet af 1850'erne stadig mere tilspidsede situation mellem de to tyske stormagter. Der opstod gang på gang situationer, hvor de små stater måtte manøvrere med stor forsigtighed for ikke at bringe sig i en udsat stilling. En alvorlig krise opstod således med Krimkrigen, hvor man i Hamburg frygtede, at Østrig og Preussen skulle vælge at deltage i stormagtsopgøret. Faren drev til alt held over grundet fornyet intern uenighed mellem Wien og Berlin, og de hamburgske købmænd kunne drive deres neturale handel videre⁷¹.

Østrigerne indså i 1850'erne, at deres formagtsstilling over for Preussen begyndte at vakle. De søgte at knytte de småstater, der fortsat stod uden for preussernes Zollverein tættere til den østrigske politik, men selv om der i Hamburg herskede en overvejende sympati for Østrig, var der ingen

69. G. Schneider, op. cit., s. 63-65.

70. E. Baasch, Hamburg und Österreich, op. cit., s. 37.

71. Ibid. s. 39-40.

lyst til at prisgive det fritflydende forhold over for magtkonstellationerne i Det tyske Forbund. Østrigs offensiv for at komme ind i et toldpolitisk samarbejde med Preussen og de øvrige tyske stater blev også mødt med venlighed i Hamburg, idet den principielle afvisning af toldskranker blev opretholdt. De østrigske initiativer førte ikke til noget resultat, og Hamburgs gamle rolle kunne uantastet overleve også denne udvikling.

Den hamburgske politik over for Zollverein forblev uændret distance-ret, idet man fortsat fastholdt, at spørgsmålet var uaktuelt så længe toldstaterne ikke grænsede direkte til hamburgsk territorium. Dette ændrede sig i 1852, da Hannover og Oldenburg erklærede deres tilslutning til den preussiske Zollverein med begyndelsen af 1853. I Bremen gav dette anledning til en fornyet debat om indtræden, da byen nu var omgivet af Zollverein, men ligesom i Hamburg fastholdt de ledende købmandskredse det uheldige i at gå med, når byen alene var en handelsby. Hamburg viste ikke nogen virkelig usikkerhed i spørgsmålet trods den nye udvikling. Hvis Hannovers tilslutning var sket midt i fyrrerne, ville det måske have tvunget Hamburg til at ændre holdning, men i begyndelsen af 1850'erne herskede der igen gode konjunkturer, frihandelsbevægelsen var blevet internationalt styrket, og Hamburg kunne efter erfaringerne med revolutionen styre lysten til nye fællestyske eksperimenter⁷². En række begivenheder var med til at øge troen på fremtiden. I 1857 gik danskerne ind på at ophæve sundtolden, og de frafaldt også deres modstand mod en jernbane mellem Hamburg og Lübeck. Desuden blev der i 1863 opnået enighed om at samle alle toldopkrævninger på Elben i Wittenberg, Hamburg fjernede selv den sidste transittold og indgik en ny gunstig aftale med Preussen⁷³.

Forholdet til briterne blev i det samme tidsrum væsentlig køligere. Den begyndende tyske industrialisering bragte hamburgerne stærkere ind på eksportmarkedet, og i Sydamerika lykkedes det at erobre betydelige markedsandele fra briterne. En egentlig krise i forholdet opstod imidlertid, da Hamburg i 1857 blev ramt af en alvorlig krise, der var opstået i London, men i særlig grad traf de hamburgske handelshuse, da de britiske banker pludselig forlangte deres udestående tilbagebetalt. En bølge af fallitter ramte de hamburgske købmænd⁷⁴.

En rundhåndet bistand i form af et stort lån fra Østrig kom de be-

72. E. Baasch, *Hamburg und Bremen*, s. 165.

73. G. Schneider, *op. cit.*, s. 69-70.

74. *Ibid.* s. 71.

trængte hamburgere til undsætning⁷⁵, men den økonomiske krise havde rystet den gamle ledergruppe, og vejen var for første gang banet for en liberal politik i senatet. Der blev i de følgende år gennemført reformer i det politiske system – valgretten blev udvidet og en ny forfatning trådte i kraft i 1860 – men der var ikke tale om noget skred i retning af almindeligt demokrati⁷⁶. Det afgørende var, at den traditionelle elites dominans var blevet brudt, hvilket for første gang bragte grupper ind i beslutningsprocessen, som ikke levede af verdenshandelen eller var opvokset i købmændskredsens kosmopolitiske og udadvendte miljø. De gamle idealer blev ikke længere så principfast fremført, og en tilnærmelse til det øvrige Tyskland blev ikke kategorisk afvist.

Købmændene var fortsat den førende økonomiske magt i byen, men der var tegn på nye udviklinger i Hamburgs erhvervsmæssige sammensætning. Industrialiseringen satte sig de første spor i 1850'erne, da den internationale frihandelspolitik var med til for første gang at gøre forarbejdning af råvarer fra den oversøiske handel rentabel. Med industrialiseringen voksede presset på de sociale strukturer, og den Lassalle-inspirerede arbejderbevægelse, hvis ret til at organisere sig først blev anerkendt i 1865, begyndte at mobilisere Hamburgs arbejdere⁷⁷.

Hamburg og slutspillet om Tysklands samling

Den gamle hamburgske neutralitetspolitik kom efterhånden under pres med de voksende røster om tysk samling. Striden mellem Det tyske Forbunds to stormagter, Østrig og Preussen, måtte før eller siden tvinge småstaterne til en stillingtagen. Hamburg besad traditionelt nære forbindelser til Østrig, og hamburgerne fandt Østrigs føderative ideer betydeligt attraktivere end nationalbevægelsens og Preussens krav om en samling af Tyskland. Preussen blev set som en stat, hvis ekspansionistiske ideer udgjorde en alvorlig trussel mod Hamburgs suverænitet.

Den italienske krig i 1859 gav ingen anledning til patriotiske udbrud. Købmændene nærrede igen primært bekymringer om handelen. Opgøret mellem Østrig og Frankrig blev ikke i Hansestaden betragtet som et forbundsanliggende, og senatet fastholdt en streng neutralitet. Da Preussen

75. E. Baasch, *Hamburg und Österreich*, op. cit., s. 43.

76. G. Schneider, op. cit., s. 75-76. Først i 1879 skete der en omfattende udvidelse af valgretten ved en ny forfatningsrevision, *ibid.* 79.

77. *Ibid.*, s. 72-74.

mobiliserede for at bringe den franske sejrsvølge i Norditalien til ophør, var hamburgerne opskræmt, men endnu en gang slap de med skrækken, da der kort efter blev sluttet fred⁷⁸.

Østrig besad efter den ulykkelige krig et behov for at finde allierede blandt de nordtyske stater, da regeringen i Wien blev stadig mere foruroli- get over de preussiske forsøg på sammen med nationalbevægelsen at isole- re Østrig. Der måtte tages initiativer, der kunne genoprette Østrigs indfly- delse eller i det mindste stække Preussens, men præcis som Østrigs forsøg på at få plads i det toldpolitiske samarbejde havde lidt skibbrud, var også planen om en reform af forbundet for sent ude. Efter et første mislykket forsøg i Wien i sommeren 1862 søgte Østrig gennem indkaldelsen af en Fürstentag i Frankfurt 1863 at finde opbakning. I Hamburg var der også denne gang sympati for de østrigske planer at spore, men handlefriheden var ikke den samme som tidligere. Resultater uden Preussens medvirken blev anset som udelukket⁷⁹. Østrig søgte forgæves at opnå en sådan med- virken, og forslaget om reformen måtte opgives. Hamburg havde under forhandlingerne i modsætning til de to andre Hansestæder erklæret sig for Østrig.

Med reformplanens sammenbrud tog slutspillet om den tyske samlings- proces sin begyndelse. I dette forløb viste Bismarck sin overlegne politiske begavelse, og en efter en udmanøvrerede han de øvrige tyske stater. Alle den hamburgske småstats politiske svagheder kom her til udtryk, og han- delsrepublikken formåede på ingen måde at føre en politik, der byggede på statens egne interesser. Det første skridt på vejen til den endelige tyske samling var løsningen af det slesvig-holstenske spørgsmål i 1864.

Konflikten om Hertugdømmerne blev ikke mindst grundet den umid- delbare geografiske nærhed fulgt med spændt opmærksomhed i Hansestæ- derne. De reelle magtforhold i forbundet kom åbent frem i spørgsmålet om, hvorvidt en såkaldt »Bundesexekution« skulle indledes over for Dan- mark, eller om opgaven skulle overdrages til Preussen. De liberale kræfter i Tyskland var på linje med en række af småstaterne for den første løsning, mens den stadig stærkere Nationalverein krævede preussisk intervention. Modstanderne af preussisk indgriben uden om forbundet frygtede – med rette – at Preussen skulle annektere Hertugdømmerne og derigennem af- gørende styrke positionen som førende magt i forbundet. I stedet ønskede de Slesvig-Holstens løsrivelse fra Danmark og selvstændige indtræden i det tyske statsforbund på linje med de øvrige småstater.

78. E. Baasch, *Hamburg und Österreich*, op. cit., s. 44.

79. *Ibid.*, s. 49.

Hamburg stod bag Hertugen af Augustenborgs krav på Slesvig-Holsten som et middel til at bremse den preussiske indflydelse i Nordtyskland, og der tegnede sig gunstige økonomiske perspektiver i et samarbejde med en uafhængig slesvig-holstensk stat. Derfor støttede Hamburg i Forbundsdagen kravet om en fælles Bundesexecution, men også den preussisk-østrigske intervention blev hilst velkommen. Senatet tillod de preussiske tropper at opholde sig på hamburgsk territorium under krigen⁸⁰. Det traditionelt mere forbundsvenlige Bremen så en stor fare i stormagternes fælles optræden, men efterhånden som udviklingen skred frem, rykkede byen stadig nærmere den bismarckske politik. I den alvorlige krise var Hansestæderne ude af stand til at optræde med nogen form for vægt, og da den preussisk-østrigske hær marscherede mod Danmark var byerne passive iagttagere.

I Hamburg var indstillingen i 1864 ikke meget anderledes end ved den første slesvigske krig. I alle kredse tog man parti til fordel for en tysk indgriben, men samtidig var man atter i en svaghedssituation grundet den danske sømagt. I februar 1864 erklærede Danmark en embargo for alle tyske skibe, og forbundet besluttede som modtræk at beslaglægge alle skibe i tysk havn. Denne beslutning kom dog på Hansestædernes foranledning ikke til at gælde skibe, hvis ladning var bestemt for tyske havne, da man også denne gang frygtede repressalier. I Frankfurt redegjorde hanseaterne endnu en gang for deres udsatte situation og søgte forståelse for deres optræden⁸¹. Østrigerne søgte med afsendelsen af en eskadre til Nordsøen at hverve sympati hos hanseaterne⁸², men heller ikke denne magtdemonstration kunne skjule, at tyskerne til søs ikke formåede at give Hansestæderne den opbakning, der skulle til for at overtale dem til at risikere en klar stillingtagen.

Med krigshandlingernes hurtige afslutning var Hansestæderne igen sluppet med skrækken. Til gengæld viste det sig hurtigt, at den nyetablerede forståelse mellem Østrig og Preussen ikke var udtryk for nogen ægte harmoni. Et opgør mellem de to stormagter begyndte at tegne sig, og i denne situation blev Hansestædernes fuldstændige magtesløshed blotlagt. Byerne frygtede som aldrig før en preussisk anneksion, og hamburgerne så i Østrig den eneste mulige modvægt. På den anden side set måtte enhver

---

80. G. Schneider, op. cit. s. 82-84

81. A. Krieger, *Bremische Politik im Jahrzehnt vor der Reichsgründung*, Bremen 1939, s. 54-58.

82. E. Baasch, *Hamburg und Österreich*, op. cit., s. 50-51.

tilnærmelse til østrigerne undgås, da det kunne udfordre Preussen, uden at det gav Hansestæderne nogen udsigt til redning. Byerne lå uomtvisteligt i Preussens magtsfære, men overmagten var denne gang så stor, at de velkendte argumenter om handelens og handelsbyernes frihed ikke havde nogen udsigt til succes.

Flådespørgsmålet leverede en tydelig illustration på forskellen mellem den hamburgske småstats principper og de politiske realiteter. Allerede i 1848 blev oprettelsen af en tysk orlogsflåde diskuteret i Frankfurt, og krigen mod Danmark viste behovet for et effektivt søforsvar. Nogle enkelte skibe blev skaffet, men da Det tyske Forbund ikke var nogen internationalt anerkendt sømagt, måtte denne tyske flåde lide den tort, at briterne erklærede den for at være en piratflåde. Efter krigen gled spørgsmålet atter i baggrunden, men da situationen omkring Hertugdømmerne tilspidse sig i 1861, skyllede en ny flådebegejstring hen over de nationalpolitiske kredse, og Preussen udnyttede dette til at oprette et flådeministerium. Fra Berlin foreslog man også hanseatisk medvirken for derigennem at kunne sikre en beskyttelse af de nordtyske havne. I Hamburg blev initiativet imidlertid mødt med kølighed og skepsis; det blev set som en ny list med formål at annektere byen⁸³. I den stadig stærkere Nationalverein blev der taget initiativer til oprettelsen af flådeforeninger, der samlede penge til bygningen af en tysk flåde. I Bremen mødte dette arbejde stor forståelse både af frygt for en ny dansk blokade af Elben, men også fordi bremerne ønskede at styrke deres position over for Hannover. I Hamburg kunne der ikke være tale om at støtte opbygningen af en preussisk flåde og indsamlingerne blev forbudt⁸⁴.

Den nye preussiske orlogsflåde aflagde som en psykologisk magtdemonstration et besøg i Hamburg, og snart efter indledte Preussen og Bremen forhandlinger om et samarbejde. I Hamburg mærkede man på alle punkter, hvorledes byen var bragt i en position, hvor politikken alene var udtryk for reaktion på udefrakommende udviklinger. Det stod klart, at det ikke i længden ville være muligt at stå uden for flådeprogrammet, men også at byen nu måtte søge at finde sig til rette med det overmægtige Preussen. Senator Kirchenpauer udtrykte sit eget og Hamburgs dilemma: »Ich bin von jeher antipreussisch – nicht aus Haß gegen Preußen oder seine Regierung, sondern weil ich überzeugt bin, daß von dort und nur dort die Gefahr für die Selbständigkeit der kleinen Staaten droht«⁸⁵. I somme-

83. P. E. Schramm, op. cit., s. 605.

84. Krieger, op. cit., s. 25-28.

85. P. E. Schramm, op. cit., s. 606.

ren 1863 indtrådte Hamburg i flådesamarbejdet, der dog ikke fik bygget en flåde, der kunne sættes ind mod Danmark den følgende vinter⁸⁶.

Opinionen i Hamburg var i det store og hele ikke parat til at følge de nationale eller preussiske paroler. Byens traditionelle selvstændige politik og den fortsat ekspanderende handel gav ikke baggrund for noget ønske om at indtræde i et tættere forbund med andre stater. I modsætning til de fleste stater herskede der i Hamburg ubeskåret pressefrihed, og den største del af pressen var meget kritisk over Preussen, hvis intentioner altid var kilde til dyb mistro. Begivenhederne i 1860'ernes første år virkede heller ikke positivt på Preussens stilling i opinionen, og selv den konservative »Korrespondent« vendte sig fra Bismarck med annekserne af Hertugdømmerne, der måtte stå som en ny understregning af Preussens ønsker om at indlemme alle de nordtyske stater⁸⁷.

Det indgik dog ikke i Bismarcks overvejelser at skride til en direkte annekser af Hansestæderne, bl.a. på grund af de økonomiske konsekvenser. Han førte en forsigtig politik over for byerne, men ville naturligvis sikre, at de blev bundet til den preussiske model for et samlet Tyskland. Byerne var for deres part ikke længere i stand til at udøve nogen indflydelse, og da opgøret mellem de to magter kom i 1866, var hanseaterne prisgivet de nye magtforhold. Ved krigsudbruddet instrueredes den preussiske repræsentant i Hamburg om at gøre sit yderste for at opretholde venskabelige forbindelser. Det var udelukket, at Hamburg i den aktuelle krise kunne overveje at tage parti for Østrig, og Bismarck gjorde i et telegram klart, at Preussen ikke ville tage skridt mod Hamburgs suverænitæt, men at det derimod ønskede et tæt samarbejde og en snæver økonomisk kontakt. Denne garanti banede på et tidspunkt, hvor preusserne allerede rykkede frem gennem Hannover og Sachsen, vejen for det brud med den traditionelle neutralitetspolitik, der fulgte med Hamburgs støtte til Preussen den 4.7. 1866. Hamburg accepterede at stille et kontingent, der dog aldrig nåede i kamp, og under indtryk af den afgørende sejr i slaget ved Königgrätz indgik Hamburg den 8.8. den aftale, der markerede grundlæggelsen af Det nordtyske Forbund⁸⁸.

I modsætning til stater som Hannover, Frankfurt eller Hessen-Kassel var Hansestæderne sluppet igennem krigen med selvstændigheden i behold. Der var imidlertid ikke længere tale om noget frit spillerum for handelsbyerne, og de måtte indstille sig på at deltage i de forhandlinger om

86. Ibid., s. 607-8.

87. G. Schneider, op. cit., s. 82-84.

88. Ibid., s. 85-87.

oprettelsen af et Norddeutsche Bund, der blev indledt i december 1866. De hamburgske forhandlere understregede uviljen mod at opgive selvstændigheden til fordel for en preussisk domineret stat, der end ikke omfattede hele Tyskland, men samtidig var de fuldt på det rene med, at der nu måtte findes en løsning, der sikrede Hamburg så meget som muligt af den økonomiske uafhængighed. Købmændene i byen ville fortsat ikke høre tale om indtræden i Zollverein. Hamburg søgte at opnå en garanti for økonomisk frihed og fortsat frihandel, idet man fortsat hævdede der igennem bedst at kunne repræsentere Tysklands interesser. En sådan garanti måtte være en forudsætning for at indtræde i det nye forbund, og Bismarck lod sig overtale. Den 15.5. 1867 vedtog Hamburg at indtræde i Det nordtyske Forbund og afsluttede dermed kapitlet om hansestaden som selvstændig stat⁸⁹.

Epilog

I Hamburg kunne der iagttages et voldsomt skred i den offentlige opinion efter Preussens sejr over Østrig. Det gamle had til Bismarck blev afløst af lovord, og den hamburgske presse så kansleren som Tysklands største statsmand. På linje med de øvrige stater i Tyskland var utilfredsheden med tabet af selvstændigheden senest med den strålende sejr over den franske arvefjende i 1870 stort set forsvundet, og Hansestaden, der i det mindste havde undgået indlemmelsen i Preussen, som det var sket med Hertugdømmerne og Hannover, begyndte at indstille sig på en fremtid som Tysklands vigtigste havn og handelsby. Den gamle købmandselite gled mere og mere i baggrunden, og Hamburg oplevede mod slutningen af århundredet en forvandling, hvor arbejderklassen blev en stadig stærkere faktor i byens kultur og politiske liv. Det sociale ombrud og tabet af suveræniteten svækkede betydningen af den gamle handelselites idealer og politiske mål, og Hamburg blev inddraget i den nationale integrationsproces. På den anden side set var hamburgernes selvstændighedstrang stadig et spore, specielt i økonomien. Først i 1888 accepterede byen at indordne sig under Det tyske Riges toldsystem, men betingelsen for denne tilslutning var indretningen af en ny frihavn, der ikke alene beviste frihandelsprincipernes fortsatte livskraft i købmandskredsene, men som også skaffede de hamburgske handelshuse et nyt økonomisk boom mod århundredets slutning.

89. Ibid., s. 88-90.